

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ४७१३

Title प्रताप नारसिंहः

Author कद्वैलं लोरो नारायण पुरः

Extent ३८ पत्राणि Age सं. १८३५

Subject धर्मशास्त्रम्

प्रज्ञापनारसिंहारवः संस्कारप्रकाशः

४७१३

५७१३

F. = 38

५५
पद्धति: व. ५

११

पंडितश्यामदेवस्तनोः सूर्यदेवस्ये
दंपुस्तकं सन्यासपद्धतिपात्राणि ३८

वस्ता ५

४७२३

सन्यासी ५५

श्रीगणेशायनमः॥ अथविदुषांप्रतिसन्यासं कर्तुं ब्रह्मानंदीयपद्धत्यनुसृत्य प्रयोगमात्र उच्यते । तत्रादौ श्रोत्रपासना
 ग्निमतं यजमानं प्रति तादृशं विधुरं प्रति च प्रयोगः । तत्रादौ निस्पृहः सर्वतः शांत इत्यादि लक्षणैर्लुक्तं भिक्षुं गुरुं संशोध्य
 तन्निकटे वर्षमेकं षण्मासं त्रिमासं मासं वा वसन्त्यति धर्मानुसंगी स्वस्ववैषणाय जन्निषिद्धप्रतिग्रहनिवृत्तौ ग
 यत्री जपकुर्याद्वा यजपकुष्मांडहोमरूपं पुरश्चरणमादौ कृत्वा गुरोराशं च लब्ध्वा उदगायनादौ प्रशस्ते काले समा
 नेत । कस्यांचिद्रिक्तायां तिथौ कृतमाध्याह्निकः सायाह्ने गंगादौ देशकालौ संकीर्त्य अमुशर्मणो मम करिष्यमाणसंन्या
 से योग्यता सिद्ध्यर्थं चठः षष्ठ्या त्वक प्रायश्चित्तं प्रति कुरु मे कैक गो निष्कृय इत्युक्त्वा ~~आह्वय~~ इति संकल्प्य पूर्वकं
 ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा एकादश्यां द्वादश्यां वा ब्रह्मरात्रिर्यथा भवति तथा श्राद्धान्याकृते तत्र सन्यासे अधिकारार्थं स्वस्य
 नवश्राद्ध षोडशश्राद्ध निचसाग्नेः पार्वणविधिना निरग्निकस्त्वेवोद्दिष्टविधिना कुर्यात् । सपिंडीकरणमपि केषांचि
 न्मतेनोक्तं तत्कर्तव्यचिकीर्षायां तदपि कार्यं । एषां नवश्राद्धादीनां प्रयोगास्तु ब्रह्मानंदीयपद्धतौ ज्ञेयाः केचित्तु नवश्राद्धा
 दैः सपिंडीकरणस्य चनावश्यकं । अमुताश्रमी पद्धतावनुक्तत्वादाचारजावाच्चा । अथाष्टौ श्राद्धप्रयोगास्तत्रापस्तव

समानकर्तृके अग्नौ करण होम मंत्रे ऊहस्या संनवात्सिंडदाने विकल्पदर्शनात् सां कल्पविधिरेवावतिष्ठते आश्वला
 यनानां दुस्वाहाकारेण चाग्निं पूर्वयत्तोपवीतीत्यग्नौ करणे विधिराम्ना नात्सिंडदाने विकल्पदर्शनात् सार्वणविधिरेवा
 त्रापस्त्रं वानां प्रयोगः । आहुपाकादन्येनान्नेन वैश्वदेवं कृत्वा । ततो नद्यादौ गत्वा प्राक्षुखो यत्तोपवीतीयवसहितजलेन प्रा
 हुदेवतानां तर्पणमादौ कुर्यात् । तर्पणप्रकारस्तु । ब्रह्माणं तर्पयामि विष्णुं तर्पयामि महेश्वरं । देवर्षीस्तु । ब्रह्मर्षीस्तु । वसु
 स्तु । रुद्रांस्तु । आदित्यांस्तु । सनकं । सनंदनं । सनातनं । पृथिव्यादौ ^{पंच} तर्पणं नित्यं । एकादशचतुरादीनि करणानि त
 द्बुविधिं च तत्राग्रं तर्पणं पितरं तर्पणं पितामहं । प्रपितामहं । मातरं । पितामही । प्रपितामही । आत्मानं तर्पयामि । पितरं । पिता
 महं । इति तर्पणं विधाय गृहमागत्य देशकाजौ संकीर्त्य अशेषदुःखनिवृत्तिनिरतिशयानंदप्राप्तिपरमपुरुषार्थप्राप्तये
 कप्रिष्यमाणपरमहंससत्यासस्वीकारार्थं तदंगत्वेनाष्टौ आहुति सदैवानि सां कल्पविधिना अन्तेन आमद्रव्येण वा तंत्रेण क
 रिष्यमाण इति संकल्प्य । सत्यवसु संस्तु कविश्वेदेवानां दीमुखास्थाने स्तणः कर्तव्यः । इत्येवं वत्सातथैव द्वितीयं वत्सु गुयात् । एवं स
 र्वं । प्रथमे देव आहुते । ब्रह्म विष्णु महेश्वराः । नां दीमुखास्थाने स्तणः कर्तव्यः । एवं द्वितीयो द्वितीये च विष्णवे । देवर्षि ब्रह्मर्षि ह

त्रयैः नां दीमुखाः स्थाने हणः कर्तव्यः । तृतीये दिव्यश्राद्धे ० वसुरुद्रादित्याः नां दीमुखाः स्थाने हणः कर्तव्यः । ३१ चतुर्थे म
 नुष्यश्राद्धे सनकसनंदनसनातनाः नां दीमुखाः स्थाने हणः कर्तव्यः । ३२ पंचमे चतुश्राद्धे पृथिव्यादीनि पंच महाभूतानि
 निष्काश्याचक्षुरादीनि करणानि चतुर्विधो भूतगणानां दीमुखाः स्थाने हणः कर्तव्यः । ३३ षष्ठे पितृश्राद्धे पितृपितामहप्र
 पितामहानां दीमुखाः स्थाने हणः कर्तव्यः । ३४ सप्तमे मातृश्राद्धे मातृपितामहीप्रपितामहाः नां दीमुखाः स्थाने हणः कर्तव्यः । ३५
 अष्टमे आत्मश्राद्धे आत्मपितृपितामहाः नां दीमुखाः स्थाने हणः कर्तव्यः । ३६ इत्यष्टाश्राद्धां लक्षणानि मन्त्र्यतेषां पादश्राद्धा
 ल्ययथापूर्वे प्राप्नुयानुदकं स्थातुं पवेश्य प्रार्थयेत् । स न्यासार्थं महं श्राद्धं कुर्वेद्भूतद्विजोत्तमाः । अनुज्ञां प्राप्य सु
 आकं सिद्धिं प्राप्स्यमिशाश्चती । गर्जवासभयाद्भीतस्तथात्सापत्रयादिति । गुह्यं प्रवेष्टुमिच्छामि परंपरमनाम
 यं । उंकुरुष्वेति द्विजैरुक्ते कर्त्ता सर्वत्र द्विजक रेघपोदत्तास्तुतस्त्वीयुग्मं यवसहितं गृहीत्वा सत्यवसु संस्तवाविष्टे दे
 वाः नां दीमुखाः इदमासनं इति विप्रस्य दक्षिणभागे आसनं दत्त्वा एवं द्वितीये विप्रे । ततो ब्रह्मा घृष्टपार्वणार्थमुपविष्टो
 उशब्राह्मणो घृष्टो वासनानि दद्यात् । तथा ब्रह्मा विष्टुमहेश्वरानां दीमुखाः इदमासनं । ३७ देवर्षिब्रह्मर्षिहृत्तर्षयः नां दी

गण०
 २

मुखः इहमासनं ॥ २ ॥ विस्रु रुद्रादित्याः नां दी मुखः इहमासनं ॥ ३ ॥ सनकसनंदनसनातनाः नां दी मुखः इहमासनं ॥ ४ ॥ एषि
 व्यादीनि पंचमहाभूतानि एकादशचक्षुरादीनि करणानि चतुर्विधो भूतग्रामाः नां दी मुखः इहमासनं ॥ ५ ॥ पितृपितामह
 प्रपितामहाः नां दी मुखः इहमासनं ॥ ६ ॥ मातृपितामही प्रपितामह्यः नां दी मुखः इहमासनं ॥ ७ ॥ आत्मपितृपितामहाः नां दी मु
 खाः इहमासनं ॥ ८ ॥ इति सर्वत्रासनं दत्त्वा पश्चात्सत्यवसुसंज्ञका विश्वे देवाः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ब्रह्मविष्णु
 विष्णु महेश्वराः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ ९ ॥ देवर्षिब्रह्मर्षिस्तत्रर्षयः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ १० ॥ वसुरुद्रा
 दित्याः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ ११ ॥ सनकसनंदनसनातनाः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ १२ ॥ एषिव्यादीनि
 पंचमहाभूतानि एकादशचक्षुरादीनि करणानि चतुर्विधो भूतग्रामाः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ १३ ॥ पितृपितामह
 पितामहाः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ १४ ॥ मातृपितामही प्रपितामह्यः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ १५ ॥ आत्मपि
 तृपितामहाः नां दी मुखः एषगंधः स्वाहानममा ॥ १६ ॥ इति कनिष्ठयादि द्विर्गंधं दत्त्वा षोडशात् एवं श्वेतपुष्पधूपदीपाश्च
 दत्त्वा निदद्यात् ॥ इमानि पुष्पाणि स्वा ॥ एषधूपः स्वाहा ॥ एषदीपः स्वाहाना ॥ इहमासनादनिष्कृत्य इदं स्वाहानममेति ॥

ततो हि जाग्रो नो जन प्राजना नि निधा यो पत्नी र्थ-अन्नादि परि विष्यत दत्तावे-आमंत निष्कृय द्रव्यं वा निधा यगा
 य-या प्रोक्ष्य पृथिवी ते इत्य निमग्नय। सत्यवसु संस्तका विश्वे देवानां दीमुखाः इदमन्नं-आमं वा-आम निष्कृ
 य द्रव्यं वा यथा शक्ति सोपस्करं स्वाहा हव्यं नम मेति सर्वत्र यथा देवतमन्तत्यागं कृत्वा ततः प्रजापते नत्वेता न्य
 न्यो० णा० अनेन नां दीमुखा देवादयः प्रीयंतामिति वदेत्। ततो विप्राः बलिदानवर्जं भुंजीयुः। तत्प्रेषु यास्मै पं
 चाक्षन्मीति श्रावयित्वा संपन्नमिति सर्वत्र पृष्टे सर्वे रुचिरमिति वदेयुः। नेदमा मादौ। ततो आचांतेषु वि
 प्रेष्ठतां कृत्वा दक्षिणात्वेन दत्ताम एक निष्कृय द्रव्यं दातुमहमुत्सृज्ये। इति संकल्प्य पूर्वकं दत्त्वा उपसंपन्नमि
 ति ब्राह्मणान् विस्मज्य न दत्ता इति वरयाचनं। ब्राह्मणान् प्रदक्षिणी कल्प्य प्रार्थयेत्। उत्थाप्य ततो विप्रान्
 हृष्टपुष्टेन चेतसा। प्रदक्षिणा नूततः कृत्वा नमस्कृत्य हि जोत्तमान्। संतव्यमिति तान् ब्रूयात्। प्रणम्य शिरसा
 ततः। सन्यासार्थं न याश्राकुं कृतमेन हि जोत्तमा। अनुज्ञां प्राप्य युष्माकं सिद्धिं प्राप्स्यामि शश्वती। गर्जन्म
 जरा जीतः संतापत्रयतस्तथा। गुह्यं प्रवेष्टुं मिच्छामि परं पदमना भयमिति प्रार्थ्य नमस्कृत्य कृतं कर्म ईश्वरा

गल०

३

र्पणं कुर्यात् । यस्य स्मृत्ये लुक्का विष्णु स्मरणं ते हि राच मेदिति इति नां दी प्राङ् व दष्टा दश ब्राह्मण साध्य सर्व धनान्
 गोत्र रूपवर्जं प्रथमं विन तैवेव संक्षेपरीत्याष्टौ प्राङ् प्रमोगाः । अथाश्वात्वा यत्र कर्त्तव्यं यजमाने संकल्पे पार्वणविधि
 नाः अन्तेन ग्रामेन वा करिष्य इति विशेषः । पूर्ववत्सु एतद्वा आसनमपि दत्त्वा ब्राह्मणान्ने प्रागग्रदत्तौ परिविश्वे देवार्थं
 मर्घ्यपात्रमेकं । अष्टौ पार्वणार्थं मष्टमेवं नवपात्राणि प्राक् संस्था नि निधाय सर्व पात्रेषु द्विपत्रकपवित्रांतर्हिते धूप-आ
 सिच्य शान्तो देवीदिति सकृदनुमं च्य प्रथमे वैश्वदेवार्थं पात्रे यवो सिधान्यराजो वा ० स्मृतं इति यवानोप्य द्वितीयाद्य
 षसुति जोसी तिस्रो हेन प्रति पात्रं मंत्रमावर्त्तयन् यवानोप्य गंधपुष्पाणि तस्ती दद्यात् । ऊह प्रकारस्तु । यवो सिंसो म
 देवस्यो गोसवो देवनिर्मितः । प्रलवद्भिः प्रत्तः । पुष्ट्या नां दी मुखान् देवा श्री । एणा हि नः स्वाहेति प्रथम पार्वणपात्रे । द्विती
 ये यवो सीत्यादिनां दी मुखान् श्री । एणा हि नः स्वाहेति यवा वावपनं । तृतीये नां दी मुखान् दिव्या श्री । एणा हि नः स्वाहे
 ति । चतुर्थे नां दी मुखान् मनुष्या श्री । एणा हि नः स्वाहेति । पंचमे नां दी मुखान् निरृता नि श्री । एणा हि नः स्वाहेति । षष्ठे नां दी मु
 खान् पितृ श्री । एणा हि नः स्वाहेति । एवं सप्तमाष्टमयो र्यथा स्थितः पितृशब्दः । ततः प्रति युग्ममेकैक मर्घ्यपात्रं स्वाहा ध्या

इत्यावत्स्यानिवेद्य सर्वत्रापि दत्त्वा प्रथमं देवद्विजकरे अर्घ्यपात्रोपरि स्थपयित्वा निधाय पात्रांतरेणार्घ्यपात्रस्थजलम
 ईदृहीत्वा यादिव्या इति मंत्रोत्ते सत्यवसु संस्तवा विश्वे देवाः नांदी मुख्याः इदं मर्घ्यं स्वाहानम इत्यर्घ्यं दत्त्वा ततोऽवशिष्ट
 मर्घ्यपात्रं स्थितमर्द्धजलेन द्वितीयं देवद्विजे सर्वं दत्त्वा एवमेवोत्तरत्र मर्घ्यपात्रं द्वेधा कृत्वा विजयप्रतिपार्वणे निमं
 त्रितं विप्रहृयेदद्यात्। दानप्रकारस्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः नांदी मुख्याः इदं वो अर्घ्यं स्वाहानममं विप्रहस्तात्प्रसृष्टा आ
 पोतु मंत्रयेत्। यादिव्या आपः पयसा ० नवंतु। आपो दत्त्वा एवं द्वितीये। देवर्षिब्रह्मर्षिः सत्रर्षयः नांदी मुख्याः इदं वो अ
 र्घ्यं स्वाहानमम। यादिव्या ० नवंतु। १। वसुरुद्रादित्यानांदी मुख्याः इदं वो अ० यादि० तु। २। सन्नक सन्नं दन सनातनातां
 दी मुख्याः इदं वो अ० यादि० तु। ४। पृथिव्यादीनि पंचमहाभूतानि एकादशचक्षुरादीनि करणानि चतुर्विधाभूतग्रामाः नां
 दी मुख्याः इदं वो अ० यादि० तु। ५। पितृपितामहप्रपितामहाः नांदी मुख्याः इदं वो अ० यादिव्या ० तु। ६। मातृपितामहीप्रपि
 तामहः नांदी मुख्याः इदं वो अ० यादि० तु। ७। आत्मपितृपितामहाः नांदी मुख्याः इदं वो अ० यादि० तु। ८। सर्वत्रार्घ्यं दत्तेत
 पात्रं न्युद्धी कृत्य पूर्वोक्तरीत्या गंधाद्याद्या दत्त्वा तांते भोजनपात्राण्यासाद्य अग्नौ करणार्थं मन्त्रमाद्यष्टुतां कृत्वा

गता०

४

आमपक्षे तं दुःखान्तरं तावदानसंपत्त्यावदाय अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेति मंत्राभ्यां वैश्वदे
 विक्रिप्रो विहाया वशिष्ठोऽथा ब्राह्मणकरेषु कृत्यामधुरद्व्याण्यनानि परिविष्य आमपक्षे आमं तन्निष्कृय प्रव्यं वा
 अष्टादशापात्रेषु निधाय पूर्वोक्तरीत्या रुचिरमिति वदेयः । नेदमामादौ इत्यंतं कृत्वा चांतेषु द्विजेषु हवीषवलाजदधिबदरा
 फलयुतमनेन आमपक्षे सक्तुना वापि उदानं कुर्यात् । यथा गोमयोपसिद्धं नमोऽपहृतेति मंत्रादस्यादक्षिणारंजाः प्रा
 गायता उदक्षंस्थाः अष्टरेखाः कृत्वा ताः अच्युह्य । सर्वासु प्रागग्रं च कुशानतिदीर्घं हवीषं नवाः प्रास्तीर्य तासुरेखासु द
 क्षिणरेखामाह्व्य प्रतिरेखापि उत्र यार्थं स्थित्यत्र ये प्राक् संधं तां नित्यादि मंत्रैर्न जं सिंचेत् । मंत्राश्चासंधं तां नो दीमु
 र्वाः । संधं तां विस्रवो नो दीमु र्वाः । संधं तां महेश्वरो नो दीमु र्वाः । तदुत्तरद्वितीयरेखायां । संधं तां देवर्षयो नो दीमु र्वाः । संधं
 तां ब्रह्मर्षयो नो दीमु र्वाः । संधं तां क्षत्रियर्षयो नो दीमु र्वाः । तृतीयरेखायां । संधं तां वसवो नो दीमु र्वाः । संधं तां रुद्रा नो दीमु
 र्वाः । संधं तां मादित्या नो दीमु र्वाः । चतुर्थरेखायां । संधं तां सन्नका नो दीमु र्वाः । संधं तां सन्नद नाना नो दीमु र्वाः । संधं तां सना
 तनाना नो दीमु र्वाः । पंचमरेखायां । संधं तां पृथिव्यादीनि पंचमहाभूतानि नो दीमु र्वा नि । संधं तां एकादशचक्षुरादीनि करणा

ब्रह्मणो ५

निनांदीमुखानि। शुभंतांचतुर्विधभूतग्रामानांदीमुखः। १५। षष्ठरेखायां। शुभंतांपितरोनांदीमुखः। शुभंतांपितामहा
 नांदीमुखः। शुभंतांप्रपितामहानांदीमुखः। १६। सप्तमरेखायां। शुभंतांमातरोनांदीमुखः। शुभंतांपितामहोनांदीमुखः।
 शुभंतांप्रपितामहोनांदीमुखः। १७। अष्टमरेखायां। शुभंतांमातुलोनांदीमुखः। शुभंतांपितरोनांदीमुखः। शुभंतांपि
 तामहानांदीमुखः। १८। इति सर्वत्र जलं निनीय। पूर्वोक्तद्वैरष्टाचंत्वादिसिंहांशत्वात् उक्तरेखासुकृतजलसेवस्थले
 एकैकस्यैवतापैपिंडद्वयं दद्यात्। प्रतिपिंडमत्रावृत्तिरिति नारायणवृत्तिकारः। मंत्रान्तरे तु द्वितीयस्तस्मीमिति। पिं
 डदानमंत्रास्तु। नांदीमुखाय ब्रह्मणे स्वाहा। तदुत्तरतः पूर्वतो वा द्वितीयः। एवं सर्वत्र। १। नांदीमुखाय विष्णवे स्वाहा।
 २। नांदीमुखाय महेश्वराय स्वाहा। ३। द्वितीयरेखायां। देवर्षिभ्यो नांदीमुखेभ्यः स्वाहा। ४। ब्रह्मर्षिभ्यो नांदीमुखेभ्यः स्वा
 हा। ५। क्षत्रर्षिभ्यो नांदीमुखेभ्यः स्वाहा। ६। तृतीयरेखायां। वसुभ्यो नांदीमुखेभ्यः स्वाहा। ७। रुद्रेभ्यो नांदीमुखेभ्यः स्वाहा।
 ८। आश्विभ्यो नांदीमुखेभ्यः स्वाहा। ९। चतुर्थरेखायां। सनकाय नांदीमुखेभ्यः स्वाहा। १०। सतंठनाय नांदीमुखेभ्यः स्वाहा।
 ११। सनातनाय नांदीमुखेभ्यः स्वाहा। १२। पंचमरेखायां। षष्ठिव्यासि पंचमहर्षेभ्यो नांदीमुखेभ्यः स्वाहा। ईकारश्चतु

गण.
 ५

रादिकरणेभ्योनांदीमुखेभ्यः स्वाहा ॥ १३॥ बहुविधाय भूतग्रामाय नांदी मुखाय स्वाहा ॥ १४॥ षष्ठमरेखायां पित्रेनांदी मुखाय
 स्वाहा ॥ १५॥ पितामहाय नांदी मुखाय स्वाहा ॥ १६॥ प्रपितामहाय नांदी मुखाय स्वाहा ॥ १७॥ सप्तमरेखायां मातृनेनांदी मु
 खायै स्वाहा ॥ १८॥ पितामह्यै नांदी मुखायै स्वाहा ॥ १९॥ प्रपितामह्यै नांदी मुखायै स्वाहा ॥ २०॥ अष्टमरेखायां आत्मनेनां
 दी मुखाय स्वाहा ॥ २१॥ पित्रेनांदी मुखाय स्वाहा ॥ २२॥ पितामहाय नांदी मुखाय स्वाहा ॥ २३॥ अत्र पितरो मादय धर्मित्या
 घनु मंत्राणादिसर्वकृताकृतं पितानां आदिनासंपूज्य नमस्कृत्य उपसंपन्नमिति विस्तृत्य ब्राह्मणेभ्यो पूर्ववद्वक्षि
 णादानादिसर्वं कुर्यात्पुनरिति ॥ एवमष्टौ ब्राह्मणेभ्यो नमस्तस्मिन्दिने द्वितीये वा शिवार्थं मूर्ध्नि पंचषट्के
 शान्स्थापयित्वा कक्षोपस्थवर्जं केशश्मश्रुलोभादिबन्धनं विधाय नखानि निरुत्स्य यथाविधि स्नात्वा कौपीनाच्छादना
 दुपयुक्तस्वात्मन आचार्योपदक्षिणार्थं होमार्थं च द्रव्यं पृथक् कृत्वा सति विजये पुत्रराश्रितादिभ्यो धनादिभ्यो ध
 नादिविजयसंतर्पस्वीयं धनं सन्यासदातृभ्यो विप्रेभ्यो यतिभ्यश्च विजयतदास्तथाशेषं सर्वमर्थीभ्यो दद्यात् ॥ अथ
 तिविभवे स्वात्मानमेव तेभ्यो निवेदयेत् ॥ अथ देवागारे अग्न्यागारे नदीतीरे गोष्ठे अरण्ये वा शुचौ देशे स्वकौमिनादिविव

लीकत्वावैणवंसकत्वाग्रं धियुक्तं यो निरहिते अदधं सत्त्वचं शिरः प्रमाणं ललाटांतं भू प्रमाणं वा दंडं मकुशस्थं
 समलोतादितं विप्रानी तं समपर्वग्रं धियुक्तं समुद्रकं संपाद्य शंखोदकेन १०८ प्रणवेन पुरुषसूक्तेन च केशवादिना
 ममंत्रैरभिषिच्य संस्थाप्य स्मृत्यर्थं सारे दंडं जलपवित्रं च शिवापात्रं कनं डु। आसनं कौपिनमा धातुनं कंथापा
 डुके इति दशा यष्टिं जलपवित्रं च शिवापात्रं कनं डु निति पंच वा संस्थाप्योपविश्य उदगयनादौ एक दश्यां द्वादश्यां
 वा आतुरश्चेत्कस्मिंश्चिन्नाले वा देशे का लौ स्मृत्या परमं सादिसन्यासग्रहणं करिष्य इति संकल्प्य तादृशत्वेन वि
 हितमादौ गणेशं पूजनं पुण्या वाचनमातृका पूजनं नांदी आह्वानं करिष्य इति संकल्प्य तानि कृत्वा आचम्य प्राणाना
 यम्य ब्रह्मांजलिं विधाय मनसा जपेत् ॐ ब्रह्मणे नमः ॐ विष्णवे नमः ॐ रुद्राय नमः ॐ सूर्याय नमः ॐ सोमाय नमः
 ॐ आत्मने नमः ॐ अंतरात्मने नमः ॐ परमात्मने नमः इत्युच्चार्य वैद्यदीनं जपित्वा सक्तुमुष्टि त्रयं प्रणवेन त्रिः प्राश्य आ
 चम्य नाभौ करंदत्वा मंत्रं जपेदेभिर्न त्रैः ॐ अं आत्मने स्वाहा ॐ अं अंतरात्मने स्वाहा ॐ मं परमात्मने स्वाहा ॐ प्रजाप
 तये स्वाहा इति ततः पयोदधिपतमाज्यमपो वा त्रिवदसीति प्रथमं प्रवदसीति द्वितीयं विवदसीति तृतीयं प्राश्य

गण०

६

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रामाहं व लो सुमतिं विश्वज न्यां यामस्य क एवो अहु ह प्रपीना ७ सहस्र धा रं पय साम हो गाई स्वाहा । सवित्र इहं ॥
 विश्वानि देव सक्ति ईदितानि परा सुव । यद्गन्त नम आ सुव स्वाहा । सवित्र इहं ॥ तिस्रः स मिथो भ्या धाय पुनः परिसमुष्
 यस्य स्मृत्ये त्यादि । एवमग्नि सिद्धिं कृत्वा विधुराग्नि स मिधनं कुर्यात् । ततो ब्रह्मन्वाधानं । अस्तमानात्पूर्वं प्राणा नायम्य
 देश का लौ संकी र्त्त्य परमहंस मन्या सकर्तुं तत्र विहित ब्रह्मन्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य । अग्नी धनाद्याज्य संस्का
 रांते सुकृ सुवौ स न्न्याग्निं परिमिथ्य सुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा उं स्वाहेति कृत्वा । परमात्मन इहं उत्तर परिषेचनं कृत्वा
 यस्य स्मृत्ये त्यादि । एतद्ब्रह्मन्वाधानं ततः संध्या वंदन पूर्वक मस्तमित आदित्ये स्वस्वाग्नौ नित्य हेम नैश्च देवं च कुर्या
 त् । अथ सा यं होमानंतर मुत्तरेणाग्निं तृणाग्निं सई स्त्री र्थेतेषु दंडादीनि दश यद्वा दीनि पंच वा द्द दश आ सा घ र क्षिणे
 नाग्नि कुशेषु कृत्वा जिन मा स्ती र्थत स्मिन्नुपविश्य गा यत्री जप न्नाडारणं कुर्यात् । ततो ब्राह्म्ये मुहूर्ते उद्याय यथा विधि
 स्नात्वा प्रातः संध्या प्रातर्हो मं वैश्च देवादि कं कृत्वा प्राणा नायम्य व्याहृती र्जपित्वा आग्नेय स्थाली पाकं कुर्यात् । तत्र प्रयोगः । गण
 देश का लौ संकी र्त्त्य परमहंस मन्या सकरिष्यमाणोऽमुक शर्माहं पूर्वा गत्वेन विहित माग्नेय स्थाली पाकं करिष्ये इति संकल्प्य । ७

इष्टावर्हिर्वीसनस्त्यपस्यवहती चरुं अपयित्वा त्यादिपार्वणस्याजीपाकवत्सर्वं कुर्यात् । आश्वलायनकर्तृके यजमाने सं-
 कल्पं कृत्वा च त्यादिष्टुगे त्वग्निध्यान्वाद्याद्या । अस्मिन् न्वाहिते नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्ता प्रधानदेवता
 मग्निं चरुद्व्येण शोषेण त्यादिपूर्णपात्रनिधानांते पवित्रे शूर्पेऽग्नये स्वाजुष्टं निर्वशमीति चतुर्दशैर्निरूप्यतथैव प्रोक्षे-
 त्यादि आज्यभागान्ते प्रधानहोमे अग्नये स्नाहेति कृत्वा यदस्येति स्विष्टकृतं कृत्वा शोषं स्थाजीपाकवत् कुर्यादिति ततो न-
 भं भुवः स्वः । इत्यपस्यष्टातरत्समं दीधावतीति सूक्तममुजपेत् । विप्रान्संभोज्य कर्मणः पुण्याहं वाचमिवाहमरूप्य
 कुशमुतजलैः स्नात्वा देशकाजौ संकीर्त्य संन्यासांगत्वेन विहितं प्राणादि होमपूर्वकं पुरुषसूक्तं होमे तथा ज्ञानयोगसंपा-
 दनायं उपपातकादिसकलपापनिवृत्तिपूर्वकं सावयवशुद्ध्यर्थं च विरजा होमं च तंत्रेण करिष्ये । इति संकल्प्य । इष्टावर्हि-
 र्वीसनस्त्य च त्यादिं शदेवता होमपर्याप्तं तं तु ज्वान्पस्यवहती त्यादिपार्वणवदग्निमयं वा वे प्रधानहोमं कुर्यात् । आश्वला-
 यनकर्तृके न्वाधानं कुर्यात् । चक्षुषी आज्यभागेनेत्यंतं प्राणादि पंचदेवता विरजामंत्रैः प्रतिद्रव्यमेकैकं संख्याकाभिः
 समिद्धैर्वाज्यैः प्रजापतिमेकवारमाज्येन शोषेण स्विष्टकृतं पित्यादिपूर्णपात्रनिधानांते षष्ठ्युत्तरशतवारं तस्मिन् निरु-

अथैव प्रोक्ष्य अवघातादिश्रपयित्वा प्राज्यभागांते प्रधानाहुतीर्नुकुर्यात् इति विशेषः उं प्राणाय स्वाहा प्रा
 णयेदं उं अपानाय स्वाहा अपानाय येदं उं व्यानाय स्वाहा व्यानाय येदं उं उदानाय स्वाहा उदानाय येदं उं समानाय
 स्वाहा समानाय येदं ० ॥ उं सहस्रशीर्षा ० तं स्वाहा ॥ १ ॥ नासाय एणयेदं नममेति सर्वत्र उं पुरुष एवेदं ति स्वाहा ॥ २ ॥ एता
 वानस्य ० वि स्वाहा ॥ ३ ॥ त्रिपाद् उदै ० मि स्वाहा ॥ ४ ॥ तस्माद्विराज ० रः स्वाहा ॥ ५ ॥ यत्पुरुषेण ० विः स्वाहा ॥ ६ ॥ तं यत्तं बहि
 वि ० पे स्वाहा ॥ ७ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वकृतः संभूतं ० ये स्वाहा ॥ ८ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वकृतं सचः ० त स्वाहा ॥ ९ ॥ तस्माद्यज्ञा
 यः स्वाहा ॥ १० ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः ० ते स्वाहा ॥ ११ ॥ ब्राह्मणेभ्यमुग्रं ० त स्वाहा ॥ १२ ॥ चंद्रमामनसो ० त स्वाहा ॥ १३ ॥ नान्या आ
 सी ० यन् स्वाहा ॥ १४ ॥ सप्तास्यास न्यदि ० सं स्वाहा ॥ १५ ॥ यत्तेन यत्तमं ० वाः स्वाहा ॥ १६ ॥ प्राणपानव्यानोदानसमानामे
 शुध्यंतां ज्योतिरहं विरजाविपापामयासः स्वाहा ॥ १७ ॥ प्राणादिभ्य इदं ॥ वाङ्मनश्चक्षुश्रोत्रजिह्वाग्राणरेतेबुक्कि
 संकल्पामे शुध्यंतां ज्योतिरहं स्वाहा ॥ १८ ॥ वाग्दिभ्य इदं ॥ त्वक्चर्ममांससरुधिरमेदोमज्जास्नायवोस्योत्रिमे शुध्यंतां
 ज्योहा ॥ त्वाग्दिभ्य इदं ॥ शिरःपाणिपार्श्वेष्टोरुदरजंघाशिश्नोपस्थपायवोमे शुध्यंतां स्वाहा ॥ शिरादिभ्यो इदं ॥ १९ ॥

8

उत्तिष्ठपुरुषहरितपिंगललोहिताक्षिदेहिदेहिददापयितामेशुध्यंतां० पुरुषादिभ्यइदं०५॥ पृथिव्यापस्तेजोवायुरा
 काशामेशुध्यंतां० हा॥ पृथिव्यादिभ्यइदं०६॥ शब्दस्पर्शरूपरसगंधामेशुध्यंतां० हा॥ शब्दादिभ्यइदं०७॥ मनोवाक्काय
 कर्माणिमेशुध्यंतां० हा॥ मनआदिभ्य०८॥ अव्यक्तभावैरहंकारैर्योतिरहंविरजामेशु० हा॥ अव्यक्तादिभ्य०९॥ आत्माने
 शुध्यंतां० हा॥ आत्मन०१०॥ अंतरात्मानामेशुध्यंतां० हा॥ अंतरात्मन०११॥ परमात्मानामेशुध्यं० हा॥ परमात्मन०१२॥ सुखेस्वा
 हा॥ सुधइदं०१३॥ सुमिपासायस्वाहा॥ सुमिपासायेदं०१४॥ विविधै० विविधाइदं०१५॥ सृजिधानाय० सृजिधानाये०
 १६॥ कषोक्ताय० कषोक्तायेदं०१७॥ सुमिपापासामंज्येष्ठामंज्येष्ठीर्नाशयाम्यहं॥ अन्तमसमृद्धिं च सर्वानिणु
 दमेपाप्मानं० स्वाहा॥ सुमिपासादिभ्यइ०१८॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयमानंदमयमात्मानामेशुध्यंतां० ज्यो
 तिरहंविरजाविपाप्मानास० स्वाहा॥ अन्नादिभ्य०१९॥ इतिसमिच्चर्वाज्यैः प्रतिमंत्रंचत्वारिंशदुक्तीर्जुत्वा॥ अनेनमं
 त्रेण॥ आन्यंजुनेत्॥ यदिष्टंयच्चपुर्तंयच्चापुर्तंयच्चापघनापरि॥ प्रजापतौतन्मनसिफुनोमिविमुक्तोहंदेवकिंविषा
 त्साहा॥ प्रजापतयइ० ततः पुरुषसूक्तंजपेत्॥ वेदादीन्जपित्वाचरोरेकदेशतः॥ स्विष्टकृतंजुत्वासमिधमिधमसन्नहनं

चाग्नौ प्रहृत्य न जपादयोदर्या परिधीनतक्ति प्रात्रप्रयुक्तदर्भाग्राणी स्यादिदेवतासंकीर्तने अग्निः सोमा अग्निः प्राणा
 दिपंच देवताः पुरुषसूक्तदेवताः प्राणादि एकोनविंशतिः अग्निः सिष्टकृतः। त्रिरुद्येत्यादि ब्रह्मविसर्जनात्प्राक्कृत्वा ब्र
 ह्मणे हिरण्यपात्रमाज्यं मधुपर्णिकास्य पात्रं धेनुं च दत्त्वा विसर्जयेत्। ततो आचार्या यपूर्वोद्दिष्टभागं धेनुं च वस्त्राणि
 सुवर्णादि दत्त्वा क्षमाप्य-ओपासनाग्रे रूपस्थानं कुर्मोत्तुर्त्तु समासि चंठ मरुतः समिंद्रः संबृहस्पतिः। संभायमग्निः सिंच
 त्वा सुषाच बलेन चायुष्मंतं करोतु मां इत्यग्निमुपस्थाय तस्मिन् यौ पात्रं दत्त्वा हं कृत्वा तैजसा निगुरवे दद्यात्। ततः आ
 त्मसमारोपः कर्तव्यः। अयं ते योनिर्दत्तियो यतो जातो अरोचथाः। तं जानं न ग्न-आसी राथानो बर्द्धया गिरः। याते अग्ने
 य स्त्रिया तनूस्तये ह्यारोहात्मात्मानं। अथावस्स निकरवन्नस्मेन र्या उरूणि। यत्तो नृत्वा पत्तमा सी दः स्वां योनिं जातवे सो
 भुव आजायमानः सत्तय एहि। इति सचायनुषाच त्रिरावर्त्तेन आत्मन्यग्निं समारोपयेत्। अग्नेर्जीवां प्राप्नीयात्। ह
 स्तौ प्रक्षाल्याचम्य उं ऐह्यग्ने सहो दास्यते शरीरमनु संचरस्व। नाहं त्वा मपहाय परागां मान्वमपहाय परागाः इत्यग्निं विसृ
 जेत्। कस्ता निनमादाय उत्तर उत्तर नारायणो न गृह्णन्निष्क्रमेत्। ततः स्वेभ्यः पुत्रेभ्यः आशिषं दद्यात्। सर्वे भवंतु वेदाद्याः

गण०

५

सर्वे भवन्तु सोमपाः सर्वेऽत्र सुरवंदया सर्वे भवन्तु जिह्नुकाः पश्चाद्योग्यं पुत्रं प्रतिकथयति। खं ब्रह्म खं यत्तत्स्वलो कृत्स्नं
 सर्वमिति ब्रूयात्। स पुत्रः पितरं प्रत्याह। अहं ब्रह्म अहं यत्तो हं लोको हं सर्वमिति। यद्यपुत्रः। अहं ब्रह्मा अहं यत्तो हं सर्वमिति स्व
 यमेव जपेत्। शिवं स्वस्य स्तु सर्वेभ्यः। तथा ह ब्रह्म परिशिष्टे। अथ पुत्रात्सुहृदो बन्धुन्प्रत्याह। न मे कश्चिन्नाहं कस्यचि
 दितीति। अथ बन्धुविसर्जनं। शृण्वन्तु सर्वे श्रीयु रप्रसादात्संसारस्य पारमहं गंतुं कामोस्मि। मया सर्वेषां प्रमत्तास्त्यक्त्वा पु
 त्रैषणा विनैषणा लोकैषां। अस्त्यक्त्वा युष्माभिर्ममोपरिमत्तान्कर्त्तव्या विघ्नो न विधेयः। ततो जलाशयं गत्वा अंजलिना
 जलमादाय अतिरथेनाशुः शिशान् इति सूक्तेनाभिर्मन्त्रां सर्वान्यो देवताभ्यः स्वाहा इति त्यजेत्। तिथ्यादिस्मरणपूर्वकं
 स्नानं विधाय। अपरोक्ष ब्रह्मावाप्तये सन्यासं करोमि इति संकल्प्य। अर्पां पूजां जलं जलेऽर्प्य। अर्घ्यं हवा-अग्निः सूर्यः प्राणं
 गच्छ स्वाहा। ईं स्वां योनिं गच्छ स्वाहा। ईं आपो वै गच्छ स्वाहा। इति मन्त्रत्रयेण जले-अंजलित्रये दद्यात्। ततः पुत्रैषणा विनैषणा
 लोकैषणा सर्वैषणा मया परित्यक्ताः अत्र यं सर्वं नूतेभ्यः स्वाहा। इत्यर्पां पूजां जलं जले क्षिपेत्। पश्चात्सर्वं ब्रह्मेति चिंतये
 त्। नान्यत्। पुनरत्र यं दत्त्वा ब्रह्मांजलिं कृत्वा पठेत्। यत्किंचिद्बन्धनं कर्म कृतमज्ञानतो मया। प्रमादादस्य रोषो संतप्तं सर्वं

सत्यजाम्यहं सत्कृतं विमुक्तात्मागतस्नेहशुभाशुभः। कामभोगादिकं सर्वं त्यक्तं चैव मुदा हरेत्। एतत्तु ह्याम्यहं सर्वं काम
 भोगाः सुरादिकं। शेषं तोषं विवाहं च गंधमाल्यानुलेपनं। भूषणं नर्तनं गेयं दानमादानमेव च। नमस्कारं तपं होमं या
 ज्ञनित्यं क्रियामम। नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वर्णधर्माश्च माश्चये। गुणधर्माश्च ये केचिच्छुभाशुभफला निचकारणं का
 र्यकर्तृत्वं कर्तारं करणैः सह। सर्वमेव पदित्यबुद्ध्या तिष्ठति मानसः। चतुर्विधस्य संपन्नात्मा भूतश्यामस्य निस्पृहः। क
 तनैवेष्टितं चैव वाञ्छितं चानुनोदितं। संक्षितं सर्वं भूतेभ्यो दद्यादभयदक्षिणं। पद्भ्यां कराभ्यां विहन्ता हं वाक्कायमान
 सैः। करिष्ये प्राणिनां योऽं प्राणिनः संतु निर्भयः। देहेन जेवसेद्भूतौ स्थावरजंगमाश्चये। लोभवस्त्रादिभ्याम्येषु शयने
 षासनेषु ये ते स्वयंतु विबुधं तु सुखतोस्तु भयं विना। दत्त्वं सर्वं भूतेभ्यः सर्वज्ञानयदक्षिणं। करुणो मे नररतिश्च प्रज्ञा
 वद्धिच संस्थितः। ततो विचिंतयेद्भूतान् सर्वमात्मनि संस्थितं। कोस्ति मे कश्च मे नास्ति मुहुर्एकोहमच्युतः। संसारादित्य
 तमोति विस्तुष्टो देहमानसैः। ब्रह्मज्ञानां बुशीतेन सिंचमां वाक्पारिणा। न मे स्ति बांधवः कश्चिल्लुक्कात्मानं परावरं। ममा
 त्मेव परो बंधुर्धृषिः पृष्ठतो यतः। इन्द्रियैर्विषयैः सर्वमध्याद्यंतर्बहिः स्थितः। विश्वेश्वरो महात्मा वै सर्वतः सर्वतो मुखः।

गण०

१०

तत्तभीरभयंदत्वा सर्वज्ञमजमीश्वरं व्यक्ताय तत्परं शुद्धं सत्यं निश्चितं तत्त्वतः ॥ द्वा एतान्मैषां च एव न शुद्धो दिशश्चैव
 बलोक यन्मार्थयेत् ॥ आदित्यश्चंद्रावनेलोनि च श्रद्धा भूमिरापो हृदयं मनश्च ॥ अहश्चरात्रिश्च चनेच संध्ये धर्मो हि
 जानाति नरस्य वृत्तं ॥ आदित्यश्चंद्रादीन्सर्वा देवान् कर्मसाक्षिणो निखिलान् शुर्वादीन् ब्राह्मणान्सन्याससाक्षिणं न ध्या
 येत् ॥ ततो नाभिप्रमाणं जलं प्रविश्य प्राञ्जुरयः स न गायत्रीं प्रविशामि इति संकल्प्य ॥ उं नः सावित्रीं प्रविशामि ॥ तत्सविर्तुर्व
 रेण्यं ॥ उं नः सावित्रीं प्रविशामि ॥ भर्गो देवस्य धीमहि ॥ उं नः सावित्रीं प्रविशामि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ उं नः स्वः सा
 वित्रीं प्रविशामि ॥ सर्वा गायत्रीं जपेत् ॥ उं परोस्तसे सावरो ॥ इति जपित्वा ॥ चान्यप्रणवमयमात्मानं ध्यात्वा जलोस्थितः ॥
 उत्तरस्तमं रीधावतीति चतुर्हं च जपित्वा आदित्य उपतिष्ठेत् ॥ पुत्रैषणयाश्च वित्रैषणयाश्च लोकैषणयाश्च सुमितो
 हं भिक्षाचर्यं च रामो सुत्कापाणिना अमुं आपो फुत्वा प्रैषेच्चारं कुर्यात् ॥ तदुक्तं बह्वचपरिशिष्टे ॥ उं नः सन्यस्तं नया ॥
 नुवः सन्यस्तं नया ॥ उं नः सन्यस्तं नया ॥ इति त्रिर्भोजमध्यमोत्तमस्वरेणोक्ता ॥ उं नः सन्यस्तं नया ॥ स्वाहेति प्राच्यां
 दिशि अष्टांशं जलं क्षिपेत् ॥ ततः शिखार्धं स्थापित केशानुत्साद्य यज्ञोपवीतमप्युद्धृत्य हस्तो गृहीत्वा वेदांतं विंशति

नमुनिश्चितार्थः सन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके परांतका लोके मत्तासदिमुच्यन्ति सर्वे इति मंत्रे
एएकी कस्य केशान्वयस्योपवीतं च प्रह्लादः। आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहा। उ
भः स्वाहा। इत्यमुनलैः सह जुहुयात्। ततो विष्णुमार्थना प्रकारमाहयमः। इत्यातो यां जलं विप्रो भक्त्या सं
प्रार्थयेदुरिं। सर्वदेवात्मके तोये तोयाहुतिमहंकरे। इत्या सर्वैषां सत्त्वायुष्मच्छरणमागतः। आहिमां सर्वलो
केशगतिरन्यानविंघते। सन्यस्तमे जगन्नाथपाहिमां मधुसूदन। आहिमां सर्वलो केशवासुदेवमनात्मि। सन्य
स्तमे जगद्योने पुंडरीकाक्षमोक्षद। अहं सर्वाभयं दत्त्वा भक्तानां परमेश्वर। युष्मच्छरणमाघ्नस्त्राहिमां पुरुषोत्तम।
ततो उच्छ्रुयः स नृवस्त्रोत्सकायया नातरूपधरो दिगंबरो ज्वावहिर्मा उच्छ्रुयः पंचवासस्तवापदानि गच्छेत्।
जिज्ञासासंप्रति आचार्यो दंडवत्प्रणम्य अतिप्रियं वचनैः। कीं कव्यवहारार्थं निज्जातिवारणार्थं वा सोऽयुष्मलोको
मकारधर्मशिक्षाये दंडयुक्तं करोति। ततः स्वयंकौपीनं काषायवासः स्वीकृत्य परिधाया च न्यदंडप्रार्थनां कुर्या
त्। उवाच धर्मः शर्ममेव यत्पापं तं निवारय। विष्णुहस्ते यथा चक्रं मूलं शिवकरे यथा। इंद्रहस्ते यथा वज्रं तथा इंद्र

गता०

३३

वाद्यमे॥ इति दंडं संप्राप्य उडं इत्येव ज्ञोसि सरवा नां गोपाय इत्यनेन मंत्रेण दंडं ग्रहणं कुर्यात् प्रणवेन कमंडलुं गृही
 त्वा तस्यो यावद्गुरु समीपे गमनं तावद्विल्लु स्मरणं परो न वेत्ति ततो दंडं कमुंडलुं वस्त्रयुक्तः समित्वाणि गुरु समीपे
 गत्वा नमस्कारं विधाय गुरु उासने नोपविश्य करसंघटं कृत्वा गुरु प्रार्थनां कुर्यात् श्री गुरो भगवान् यस्मात् घोरा
 त्ममुद्गुरुः असकृत् जन्म जरा मरणाद्यपारं ससारं दात्मज्ञानेन मां तारयन्तानां मन्त्रं यंदत्वा युष्मच्छरणमागतः आहि
 मां योगिनामीशानान्यत्रातास्ति मे प्रभो निस्पृहः सर्वतः शान्तः सर्वविद्याविशारदः सर्वसंशयसंख्ये ज्ञानधसो गुरु रा
 उयं त्रायस्व भोजगन्ताय गुरो संसारवह्निना दग्धमांकाजदष्टं चत्वारिंशत् शरणागतः अद्य प्रचति भूतानि न हि स्या
 निकदाचना महाप्रतंचरिष्यामि कर्मणा मनसा गिरा अविद्या कलमर्षेण दष्टं तद्विषपीडितं त्वद्वाक्या मृतपानेन संजी
 वय पुनर्मृतं इति गुरु प्रार्थना दक्षिण जानुं नम्रौ नीत्वा पादग्रहणं कृत्वा यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयो वै वेदाश्च प्रहिणोति
 तस्मै तं ह देव मां त्मबुद्धिप्रकाशमुपुक्षुर्वै शरणं प्रपद्ये इति मंत्रेण गुरुं नमस्कृत्योपस्थाय तदनंतरं संसारमिति विष्टे
 ह मानसं ब्रह्मज्ञानं बुशीतेन सिंचमां वाक्पदारिण न मे स्ति बांधवः कश्चिन्मुक्तात्मानं परावरं ममान्वैव परो बंधुरु

धीधः पृष्ठतो प्रतः । अधोहि भगवो ब्रह्मेति ब्रूयात् तस्मै साधनं ब्रह्मचर्यं यत्संयमनायाधिकादित्ये ब्रह्मचारिणे गुरु ब्रह्मो
 पदिशेत् । ततो गुरुरद्वितसच्चिदानंददेवरूपात्मानमेवानुसंधाय जलपुष्पांशुं पुष्पादिभिरभ्यर्च्य द्वादशप्रणवे
 रभिमंभ्यते नोदकेन प्रणवेन शिष्यशिरो निषिंचेत् । ततः शान्तो मित्र इत्यादि प्रथमशान्तिं त्रिवारं पठित्वा शिरसि
 हस्तं दत्त्वा पुरुषसूक्तं जपेत् । ततो दक्षिणकक्षांतरेण हस्तं शिष्यहस्ते निधाय मम ब्रते ते हृदयं दधामि मम चित्तमनु
 चित्तं ते अस्तु मम वाचमेक ब्रतो जुषस्व हस्मतिष्ठा त्रियुनक्तुमह्यं । इति दीक्षां दद्यात् । ततः उदङ्मुखः सन्नुपदिशेत् । प्रणवस्यार्थं आचार्यवचनेन
 बोधयेत् । उं पंचीकृतं पंच भूतेषां दिना । ततः अयमात्मा ब्रह्म तत्त्वमसि । अहं ब्रह्मास्मि प्रज्ञानं ब्रह्मेत्यादि निशिष्यशायवा
 वाक्योपदेशपूर्वकं उपदिशति । एषामर्थं च बोधयेत् । ततो नाम दद्यात् । वैश्वदेवमासनाम अथ वा यज्ञो ब्रह्मेतन्नतीर्था अ
 मस्य मसंप्रदाये आनंद ब्रह्म अद्वैत ब्रह्मेत्यादिव नारण्ये । आनंदः । अद्वैतः । पूर्णानंदः । दिगिति पर्वतसागरेषु चैत
 न्यः । राघवचैतन्यकेशवचैतन्यादिसंस्कृती भारती पुरीषः । वासुदेवस्वरूपनारायणस्वरूपेत्यादिनामानि पूर्वकुर्मात् ।

गण०
 १२

ततो गुरुशिष्याय परमहंसधर्मनिपदिशेत्। ततो गुरुं शिष्यपरीक्ष्य तस्मै अधीतविद्यस्य पर्यंकाशौ च द्विकारयित्वा योग
पट्टं दद्यात्। योगपट्टं विना सन्यासदाने अधिकारो नैव। तत्र पर्यंकाशौ च प्रकारौ। वामे न्यागतपादाभ्यां स्वहस्तार्थं च द
क्षिणे। मद्दिनागं विमज्ज्याय गरुडासनस्थितः। मन्त्रिकास्थापने यं श्लोकाः। पादयोश्चामदः पंचचतस्रस्ति स्म एव च। द्वे
चैकां मदं दद्यात्। ज्ञानजं द्यादितः क्रमादिति। मन्त्रे पत्रे संख्या नियमो स्थान नियमश्चोक्तः। करयोर्दशसप्तादौ द्वितीये
सप्तपंचचा ततीये षट्चतस्रश्च सिस्रो द्वे च चतुर्थकी द्वे चैकां च मदं दद्यात्। शौचे पर्यंक संस्तकेति। पादप्रहातने कर्तुं क
रुण्यर्धमिदं वाक्यं। अथात्र प्रयोगः। उपस्थिते गुरुणा प्रेरिते कश्चिद्गुरुः। शुद्धप्रदेशात् मन्त्रमादाय द्विधा विभज्य ए
कं भागं पंचधा विज्ज्या वामभागे प्राक्त्वं संनिधाय अपरं भागं तथैव विज्ज्या स्वदक्षिणभागे तुर्वत्वं संस्थाप्य उन्नयन् शु
द्धोदकमपि संस्थाप्य स्वाग्रे पीतदौ अभ्यागतिं संतिमुपविश्य तत्पुनरुदतोग गरुडासनेन प्राप्नुयौ देवाकाशौ संकीर्त्य उर्वत्तौ
या अभ्यागता ययतश्चे पर्यंकाशौ चंकरिष्यामीति संकल्प्य पूर्वनिहितवामभागस्थं पंचमं त्रिंशु मध्ये प्रथमभागेन पंचवारं
मन्त्रं। वामे न्यागतजानुनी युगपत्स्वदक्षिणवामकराभ्यां हाथयेत्। पंचमेव समाप्तिः। एवमुत्तरत्राततः कर्त्ता स्वहस्त

प्रह्लादनाथं दक्षिणभागस्थमसिंउपंचकेषु प्रथमभागस्यार्द्धेन स्ववामकरं दशवारं तत्र स्पैव जलेन प्रत्येकं प्रह्लाद
 अवशिष्टार्धेन उन्नय करौ सप्तवारं जलेन च स्नातयेत् । एवमन्यत्रापि योऽस्य संख्यायां विशेषः । ततो वामभागस्थ
 द्वितीयमसिंउनाभ्यागतस्य पुनश्चतुर्वारं ह्येन च स्नातयेत् । दक्षिणभागस्थ द्वितीयमसिंउार्धेन स्ववामकरं प्रह्लाद्या
 वशिष्टार्धेन उन्नय करौ पंचवारं स्नातयेत् । ततो वामभागस्थ तृतीयमसिंउनाभ्यागतस्य गुणौ त्रिवारं प्रह्लादस्य द
 क्षिणभागस्थमसिंउतृतीयार्धेन स्ववामकरं षड्वारं प्रह्लाद्या वशिष्टार्धेन उन्नय करौ चतुर्वारं स्नातयेत् । ततो वामभाग
 स्थचतुर्थमसिंउनाभ्यागतस्य पादद्वयौ द्विवारं प्रह्लादस्य दक्षिणभागस्थमसिंउचतुर्थार्धेन स्ववामकरं चतुर्वारं प्र
 ह्लाद्या वशिष्टार्धेन उन्नय करौ द्विवारं स्नातयेत् । ततो वामभागस्थ वशिष्टमसिंउपंचमेनाभ्यागतपादतले एकवारं प्रह्ला
 दस्य दक्षिणभागस्थपंचमस्यार्धेन स्ववामकरं द्विवारं प्रह्लाद्या वशिष्टार्धेन एकवारं मुन्नय करौ स्नातयेदिति गुरुणा का
 रिते पर्यं काशौ चेन्मज्जलाभ्यां स्वयमभ्यागतः पीडा दावेव स्थितः कटिशौचं विधाय गुर्वनुत्तया पादुकाभ्यां गृहं प्रवे
 ज्य द्विगुणकटिस्त्रैवधा अन्यदुस्त्रेणावगुंष्टा च म्यपर्वमेव कल्पिते उच्चासने गुर्वनुत्तया उपविश्य सभ्यैः सह वेदं तो

गण०
 २३

किञ्चिदुपन्यसेत् ततो गुरुणा विधिना स्यात् सर्वशरीरेण शिष्येण च तस्य निषेकं कृत्वा वस्त्रमात्रं ध्यापयित्वा पदौ पदानां नैवेद्यैः संप-
 न्यस्तोत्राणि पठेत् ततो वस्त्रं चोपरि संधार्य बंधुनिर्वृतिभिः सह विष्णुरूपाध्यायं पश्यन्निदेवानित्यादि उद्बराज्य समद्वनि-
 त्यंतं पठित्वा ततो गुरुणा सर्वसंस्तवं पर्वमेव कथितं नाम दद्यात् ततो गुरुः शिष्यं प्रत्याह ॥ योगपदस्तु ॥ ॥
 यप्रचतुर्व्यासस्य साधिकारिणः सन्यासोदयः तथा अधीतस्य दीक्षा व्याख्या च देया ५ जानु १० वाम ७ उभ
 गपददिति तस्या गुरुन ज्येष्ठयती न संदोरकं न मस्कुर्वीदित्यादिसन्यासिने गुरुणा आस्ता ३ गुल्फद्वयाम ४ उभ
 कृत्वा शिष्येण शिरसा तामास्तां प्रतिगृह्य ततो गुरुः कटिस्त्रयं पंचमुद्रा लंकृतं दंडं च तमेव दत्ता २ पाद ८ ४ वाम २ उभ
 मथा संप्रदाये शिष्यं न मस्कुर्वीत् अन्ये पितृयोगे हस्तान् न मस्कुर्वीति शिष्यो न मया यत्ने १ पाद १० वाम १ उभ
 त्युक्ता तदा सनातु स्या य उच्चासने गुरो रूपवेशयित्वा शिष्यो यथोपदेशं जोटिका पादग्रहं दिनमस्कारानुरोधेन्येषा
 यतीनां सिति ॥ इति प्रतिष्ठान पुरवासी तोरे नारायण लज्ज रुद्र देवकृते प्रतापनारसिंहाख्ये संस्कारप्रकाशे विदुषं
 प्रतिसन्यासो ब्रह्मानंदी पदस्य नुस्य ज्य-जौपासनात्तिमत्तं पजमानं तादृशं विपुरं प्रतिचप्रयोगः ॥ अथाहिताग्निवि

चकुर्यात्

स्था ४

णा ३

षयेविशेषः । तत्र श्रौताग्रयो विधिना श्रौतुन राधानमिष्ट्यंतं पूर्णं हुत्वं वा प्रायश्चित्तादिकुर्यात् । विधुरो मिहो
 श्रीतु पूर्वमेव त्रिकांडमंडनोक्तरीत्या कुशपत्न्या सह पावमानेष्ट्यंतं पूर्णं हुत्वं वा धानं कृत्वा कुर्यात् । तथा भा
 र्ज्यां मतायां तथा सह वक्त्रिगतेषु सोपि विधुराग्निः मंडनोक्तरीत्या एकाकी पावमानेष्ट्यंतं पूर्णं हुत्वं वा धा
 नं पूर्वमेव कृत्वा पूर्वोक्तकाले प्रायश्चित्तं कृत्वा पूर्वलिप्राज्ञापत्यास्थात्तत्सर्वमष्टौ श्राद्धमपि कृत्वा पुण्याहवा
 चनादि सावित्री प्रवेशांतं पूर्वरीत्या कृत्वा काले ब्रह्मान्वाधानं कुर्यात् । तत्र प्रकारः १- अस्तमयात्पूर्वगार्हपत्यं प्रज्व
 ल्य दक्षिणाग्निं प्रणीया हवनीयं विहृत्य अग्नित्रयमुपसमिध्व ब्रह्माणुपवेश्य आज्यं संस्तुत्य सुकृत्तुवं च स
 मज्यस्तु निह्ना दशवारं चतुर्वारं वा आज्यमानो यसु समिधुः आहवनीये । उस्माहेति पूर्णं हुतिं कृत्वा परमात्मन इदं
 नममेतित्यजेत् । ततः संध्यावंदनपूर्वकं तेघे वाग्निषु अग्नि होत्र होमः कर्त्तव्यः । सर्वथा होमार्थं समारोपार्थमिष्ट्य
 र्थं च न पुनरुद्धारः । सायं होमांते उत्तरेण गार्हपत्यं तणाग्निसंस्तीर्य दूहशः पात्राणि सादयित्वा कौपीनादिपदा
 यं आहवनीयं दक्षिणतो दर्शेष्ट्वा सायंकालाजिगवस्त्राद्यादितं च स्थाप्य तत्रोपविश्य देवफलादिनाग्निं जाज

गण०
 ९४

सीति। ततः प्रदिपदिब्राह्मेण हूते उह्या यस्मान् संभ्यां कृत्वा प्रातर्होमं च कृत्वा पौर्णमास्यां च हूतं रात्रिं दानं कृतं तदा आहौ
 पौर्णमासयागस्य दृष्टान् पूर्वमेव कृत्वा ततो दशैष्टिमप्यपकृष्य कृत्वा वैश्वानरीं प्राजापत्यां च कुर्यात्। तत्र वैश्वानर्या
 प्राजापत्याः समानतं न प्रयोगः। आचम्य प्राणानाचम्य देशकालौ संकीर्त्य सन्यासस्वीकारं कृत्वा पिब्याणः कृत्वा शर्माहं पृ
 र्वांगलेन विहितं प्राजापत्येष्ट्या वैश्वानर्या समानतं न याचयेत्। विष्णुदक्षि। विहता एवाग्रयः। देवा गतुविदस्य। दिपौर्ण
 मासं तं न बहिः शहस्य व्रतं प्रश्नेशः। सन् हूनादिपाणिप्रज्ञाजनादिप्रणीता प्रणयनां तं समानीवानस्य स्यात्सिद्धताय त्वेष्ट्या
 दिनिर्वपणकाले अग्रये वैश्वानराय जुष्टं निर्वप्याम्यग्रे पुरोडाशार्थीन्। प्राजापतये जुष्टं चर्वधान्। विल्लवे जुष्टं नि
 सेडाशार्थीन्। आदित्याश्चाभ्यग्रे वैश्वानरहव्यर्धं रक्षस्व प्राजापते हव्यर्धं रक्षस्व विहो हव्यर्धं रक्षस्वेति। प्रोहणादिह
 विरसादनां तं समानं। होतरेहीत्यादिपंचध्यासाभिधेयः। पंचप्रपाजाः वार्त्रघ्ना वाज्यभागा। आभ्यभागाभ्यामिष्टू
 अग्निनायस्तश्चुष्मान्। सोमेन यस्तश्चुष्मान्। प्रधानस्य मध्यात्पूर्वाह्नी देवदाय अग्रये वैश्वानराय जुष्टं हि
 वैश्वानराय प्रतिवेद्या मोघदीनृणां संगरो देवतासु। स एता न्याशास्त्रमुच्यते न वेदस नोच्यते चानुदुषिता एव घोः। अग्निं

वैश्वानरं यजामहे गृध्रं वैश्वानरं वैश्वानरं पवयान्तः पवित्रैर्यत्संगरमभिधा रा न्याशां। अनात्मानन्मनसा या उमा
 नो यदत्रै नो अ वत्स वामीश्वौ॥ अग्नये वैश्वानरा ये दं॥ अग्नये वैश्वानर स्या हं देव यज्यमाना दः। पूर्ववद्वरा
 या प्रजापतये नु ब्रूहि। प्रजापते न० व॥ यत्नामा० र॥ यिणो॥ प्रजापतिं यज। ये यजामहे प्रजापतिं सवे दपुत्रः पितरं स
 मानं स सन्नुर्भवत्स नवनेत्युर्मघः। सघा पौर्णे दंतदिहं ससुवः सविश्वानुवौ अभवत्स आ भवा द्वौ॥ प्रजापतय
 इहं प्रजापते रहन्ता दः। पूर्ववद्वरा या वित्तवे नु ब्रूहि। इदं विलु० रो॥ विलुं मन। ये० हे विलुं त्रिदेवं० मावौ० वि
 त्तव इदं० विल्लोरहं० न्ता दः। नारिष्टान् दुत्वा आ न्या दुतीर्जु होति वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः। अग्निरुक्थे
 नवाह सा स्वाहा। अग्नये वैश्वानरा य इदं न मे तित्यागः॥ १॥ इतावानवैश्वानर मृतस्य न्योतिषस्पतिं। अजस्रं घर्मभी
 महे स्वाहा॥ २॥ वैश्वानरस्ये दं सना न्यो बहू द रिणा देवः स्वमस्य यावविः। उजा पितरापहयन्मजायताग्निर्घावापृ
 थिवी भूरिरेत सा स्वाहा॥ ३॥ पृष्टो रि विष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वार्तुषधी रा विवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अ
 ग्निः स नो दिवा सरिषः पातु नक्तं स्वाहा॥ ४॥ जातो यदग्ने जुवना व्यस्यः पशु न गो पादयः पादिन्मा वैश्वानर ब्रह्मणे

विदंगलुं यं पातस्वस्तिभिः सदानः स्वाहा ॥ ५ ॥ त्वमग्ने शोचिषाशोचुर्वात-आरोदसी-अष्टण-पुत्रा यमानः । त्वं देवानां ॥ अ-
 भिशस्तेरेषुं चो वैश्वा नरजातवे दोमहि स्वा स्वाहा ॥ ६ ॥ अस्माकमग्ने मधवसुधारयानामिह सत्रमजहं सुवीर्यं वयजथे
 मशतिमहं सहस्रिणं वैश्वा नरवाजममेतवोतिभिः स्वाहा ॥ ७ ॥ वैश्वा नरस्य सुमतौ स्यामराजा हि कंठुवनानामभि-
 श्रीः । इतो ज्ञातो विश्वमिदं विचष्टे वैश्वा नरो यतने स्तूर्येण स्वाहा ॥ ८ ॥ अथैनमुपतिष्ठते । सहशीर्षे सष्टा दशभिर्हृग्भिः ।
 अग्रये स्विष्टसुतेनुब्रूहि । पिप्रोहि देवा० षो० ॥ अग्नौ स्विष्टकृतं यज । ये य० ग्निं जग्नेर्वैश्वा नरस्य० दूप्रजापतेः पि० हिंस्तोः
 प्रियाधा० दू देवाना० वौ० । इडा प्राशतं । चतुर्ध्वं करणाधेनुर्दक्षिणां सहस्रेधारोत्त्राक्षी यमाणा दूत्या रितया धेन्वा
 त्तिराणि मयुं । हविशेषानु द्वाभ्याम् । अग्रे रतेर्धस्तं वेषु यजभागं निदधाति । अनुयाजादिसर्वे समाना । इष्टिं समाप्य ।
 सर्वो वै रुद्र० सुपुरुषो वै रुद्रः सन्महा० नः । विश्वभूतं द० सर्वो ह्येष रुद्रस्त्वस्तु । इति द्वाभ्यामुज्जतस्यग्निं । आयुर्ध्वं अ-
 ग्ने हविषोनुषाणो घृतप्रीतीको घृतयोनिरेधि । घृतं पीत्वामधुचा रुहव्यं पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमं । इति मंत्रेण द-
 र्भस्तं बस्थादुत प्रोषादुपादाय प्रक्षाल्य । सहस्रशीर्षा पुरुष इत्यनुवाकेन प्राश्या चम्यात्मानं प्रत्यभिष्टप्यर्चनमिति ब्रह्म

३मिती ६ सर्व ३मित्येतदनुकृतिरुस्माद्वा अथोप्रावयेत्याश्रावयति ३मिति सामानिगायंति ३मिति ब्रह्मा
 प्रसौति ३मित्यग्निहोत्रमनुजानाति ३मिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह ३मिति ब्रह्मोपाप्रवानीति ब्रह्मैवोपाप्रोति ३
 त्यनुवाकेन अग्नि इव्यमग्नौ प्रक्षिप्यात्स न्यग्रीत्समारोपयेत् ३मिति धर्मो मज्जताश्रुतिः ३ आग्नेयीमेव कुर्यात्
 अथैवैश्वानराय द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति प्राजापत्यं च कुर्यात्सर्वं नवकपालं चेति ३ अथवा केवलं प्राजा
 पत्येष्टिः कर्त्तव्या तत्सो प्राजापत्यश्चरुः पंचदश सामिधेन्यः ३ प्राजापतिरुपांशुः ३ आवाहने प्राजापतिमावहा पंच
 प्रयाजा ३ अध्वन्यं तावाज्य भागौ चरुसान्नाय्या जामेदुति ३ सान्नाय्य प्रतिनिधित्वेन अग्रे दर्शधर्मप्रयोग्यत्वात् प्रा
 जापतये अनुब्रूहि ३ उभः स्वयंभुः प्रथममंतर्महस्यर्णवे ३ दधेह गर्भमलियं यतो जातः प्राजापतिः ३ प्राजापतिं यजाम
 ऊवः सुवरोऽग्रे प्राजापतिं प्राजापतं वा यत्कामास्ते ० एण्वौ ० प्रकृतिं सिष्टकृत उपहोमादिकं पूर्ववत् ३ सर्ववेदसद
 क्षिणा ३ अनुयाजादि सर्वं सर्वं समानं ३ ब्राह्मणतर्पणं तामिष्टिं समाप्य अन्य सर्वेष्टिवत् ३ अथवा वैकल्पिकेन त्रैधात
 वी ३ तत्प्रयोगस्तु ब्रह्मज्ञानं दपदुताववगंतव्यः ३ अथबौधायनानुसारी वैश्वानरे ३ प्रयोगः ३ देशकालौ संकीर्त्य सन्या
 षि

गण०

१६

सांगवैश्वानरेष्टि अधिकाराय च यनमंत्राचमनमंत्रप्रोक्षणपुण्याहवाचनानिकरिष्यइतिसंकल्प्याय विनोपि
 सांगवैश्वानरेष्टा त्विज्याधिकाराय च यनमंत्राचमनमंत्रप्रोक्षणसि करिष्यइतिसंकल्प्या यथाधिकारं तानि
 कृत्वा यनमानो विहारं प्रविश्य गार्हपत्यस्य पश्चात् प्रागग्रेषु दर्जेषु पविश्य पवित्रपाणिः प्राञ्जुरवः प्राणनायम्यनप
 ति। याः पुरस्तात् स्रवन्ति० मे देवा गातुवि० मतां० अद्भुतं हि। सत्येन त्वा हूयामि। आकूत्यै त्वा विनिविष्टं इत्यंतं जपित्वा
 श्रीपरमेश्वर श्रीसर्वसंन्याससीकारं करिष्यमाणः कृत्स्नशर्महिं पूर्वो गत्वेन विहितवैश्वानरेष्टाय द्ये इति त्रिरुद्धै
 र्वदेत्। ततस्तन्मस्तृध्यतामित्यादि। तत्त्विग्निः ततस्तृध्यतामित्याद्युक्ते वदेत्। उतथा वैश्वानरेष्टि संबंधिह विः ब्रीहि
 मयः पुरोडाश इव्यं प्रंच प्रयाजाः। अग्नीषोमा वाज्यभागवदेवता प्रधानदेवता ग्निर्वैश्वानरो द्वादश कपालः पुरोडाशः
 अग्निस्त्रिष्टकदित्यादयो देवताः त्रयोनुयाजाः। सप्तपत्नी संयाजाः प्रधानदेवता उच्चैः। पत्नी संयाजामं द्रस्वरेण ए
 वमालकेन सांगेत कर्मणा सघोष ह्ये। तत्त्वितो वत्वा अर्हयित्वा अध्वर्युः इडाजपं कृत्वा अन्वाधाय ब्रह्मि राहस्यं
 च दशासाभिधेन्यः। यजव्रतग्रहणां ते अध्वर्युर्गार्हपत्ये स्मार्त्तवशाज्यं संस्तृत्य सुकृत्सु वं निष्टप्य संस्तृत्य सुचि चतु

गीतंगहीला आवनी ये समिधमा धाय पयुः स यजमानोऽनारब्धः पृथिवी होता द्यौर धर्युः० इन्द्रियाय स्वा
 हेति मनसा नुदुस्य स्वाहेति जुहोति। वाचस्पतये ब्रह्मण इदं० अधर्युः सुवेणय देवाय ददिव्यमायुष्टे इति
 त्रिभिरनुवाकैः प्रत्युचं जुहुरात् ततो यजमानः समित्वाणि स्तिष्ठन् वैश्वानराये सुपस्था यवरदातां तं कुर्यात्। अ
 धर्युश्चतुर्गहीतंगहीला पृणी पश्चादुत्प० यतां० अग्नीषोमो प्रथम० छतः स्वाहेति जुहुयात् यजमानः। पौर्णमा
 सायेदं० निवेशनी संगमती० दाना यत्ते देवा अदधु० वीरः स्वाहेति जुहुयात् यजमानः। अमावास्याया इदं० त
 तः पालि संमर्शनादि पात्रासादने द्वादशकपालान्मवशिष्टानि प्रकृतिवत्। निर्वपणे देवस्य स्वा० अग्नये वैश्वानराय
 जुष्टं० देवस्य स्वा० अग्नये वैश्वानराय वो जुष्टं० प्रोक्ष्य० अग्नये वैश्वानराय जुष्टमधि वयामीत्यधिवासये। द्वाद
 शकपालान्मुपधाय अग्नये वैश्वानराय स्वा इत्यभि मर्शने। आप्यायतां द्य० अग्नये वैश्वानराय जुष्टमभिधा
 रयामि। होतरे हीत्यादि। आज्यभागा विष्टु। अग्नये वैश्वानरायानुब्रूहि। होता वैश्वानराय प्रतिवेदयामो० देवघोश
 अग्निं वैश्वानरं यज। ये० अग्निं वैश्वानरः पवपानः पवित्रे० तुवासीश्वो० अग्नये वैश्वानरायेदं० अग्नये वैश्वानरस्या

गण०

३७

हं देवकन्यान्नादोभयासं। स्विष्टकृतमवदायसुवेणाज्यस्था। व्या-आज्यप्रत्याहुतिं गृहीत्वा प्रत्यक्षमष्टावाज्याहुतीरु-
पुनोति। उर्वैश्वानरो न ऊ० अग्नि० ह सा स्वाहा। अग्रे ये वैश्वानरा येदमिति सर्वत्र त्यागः। ११। स्तुतावानं० हे स्वाहा। १२।
वैश्वानरस्येष्टुः स० तसा स्वाहा। १३। ऋष्टो दिवि० नक्तुः स्वाहा। १४। जातो यदग्ने० न सा स्वाहा। १५। त्वमग्रे शोचिषा० हित्वा स्वा-
हा। १६। अस्माकमग्रे० तिनि०। १७। वैश्वानरस्य सु० र्येण स्वाहा। १८। अथैतमुपतिष्ठते सहस्रशार्धे स्यष्टादशभिर्नृग्भिः। ततोऽ-
ध्वर्युस्तर्ह्नीध्रुवाज्जं दुह्वा० व्याक्रम्य उ० श्रावयेति अग्निः स्विष्टकृतं यजेत्सादि। होता प्रकृतौ संयाज्ये। इजो प० द्धानं चतुर्द्धा
करणकालेनात्र चतुर्द्धाकरणं। आहवनीयाग्रे दर्भस्तंबेषु हुतशेषं निधानबलादेव हेतोश्चतुर्द्धाकरणं निवृत्तिः। इडा प्रा-
शनादिदक्षिणकाले अन्वाहार्यधेनुं चासाधुस्तत्विजः अयं वर्ज्यो धेनुं च यथाभागं प्रतिगृही० धं। स्तुति० देवस्य अ-
तिगृह्णामि देवि दक्षिणे ब्रह्मण उ० दनं रुद्राय गांताभ्यामृतत्वमश्या० उ० ह्यसयं सेतुं विरुचिष्टं जघने गुरु० न्वाहार्यं च। एत-
स्मिन्काले हविः शेषमाहवनीयस्याग्रे दर्भस्तंबेषु निदधाति। ब्रह्मन् प्रस्थास्याम इत्यादिसर्वं समा० इष्टिं सर्वो वैरुद्र० विष्णुं भ-
तमिति द्वाभ्यामु० न्यत्यग्निं। आयुर्द्धा अग्ने० दिममिति मंत्रेण दर्भस्तंबस्याहुतशेषात्किंचिदायप्रक्षाल्य सहस्रशार्धे स्यु-
वाकेन प्राश्याचम्यात्मानं प्रत्यभिमुख्य। आपस्तंबस्तंबानुसारी वैश्वानरेष्टिर्विहित उ० मिति ब्रह्मे स्युवाकेन दर्भस्तंब

स्थकुतशेषमाहवनीयेप्रहिष्यात्मन्यग्नीन्समारोपयेदिति वैश्वानरेष्टिः। अथ प्राजापत्यः। पूर्ववद्विरुपांशुद्विरुच्चैः
 प्राजापत्येष्ट्यामस्येदृतिसंकल्प्य। प्राजापत्येष्टिसंबन्धिहविः। अग्नीषोमावित्यादिप्राजापत्यो ब्रीहिनयश्चरुः उपांशु
 सिष्टकदारयो देवता इत्यादि। प्रकृतिवदिध्यावर्हिषी आहृत्य ब्रतग्रहणांते अर्धयुः पूर्ववदन्त्यसंस्कृत्य चतुर्हेता
 कूप्रां उहोमसारस्वतहोमौ हुत्वा पाणिसंमर्शनादिपात्रासादने स्मृचरुस्थाजौ धृष्ट्या सहचरुमेष्टुणमिति शम्या
 दण्डुपलवर्ममितराणि प्रकृतिवत्। निर्वीषे देवः प्रजापतये जुष्टं नि० प्रजापतये जु० प्रोक्षणाकाले आदेवयजं वहेत्यंगा
 रं निधाय तदुपरितिरुपवित्रमानीतप्रणीतोऽकां चरुस्थाजौ भ्रवासीत्यधिश्चित्स्य एनामंगारैः परिचिनोति निदिग्ध
 रं रक्षइति। अभिमर्शने प्रजापतयेवः घर्मास्थविश्यायुषइति तंडुलानावपतिः। आप्यायता० तसा प्रजापतये जुष्ट
 मभिघारयामि। उहासयति श्वेतचस्त्रानि० तां। आज्येन संतर्पयति। आर्द्रः प्रथमस्तुर्धुः प्रजापतये उपांशु। अनुब्र
 हीत्युच्चैः होता सुक्तः स्वयंक्तः० पतिः। उमिस्युच्चैः। प्रजापति उ० यजेत्युच्चैः प्रजापतेन० पीणां उपांशु। वौ३ उच्चैः। प्रजापतय
 इ० प्रजापति उ० यजेत्युच्चैः। प्रजापतेन० पीणां उ० वौ३ उच्चैः। प्रजापतय इ० प्रजापतेरहं देवयज्या या प्रप्रतया वं पशु
 भिपशुभिश्च न निषीया प्रकृतिवत् सिष्टकत् सिष्टकघागे चरुमेष्टुणमग्रावत्तमहत्याज्यशेषेणाभिघारयति। अन्वा

हार्यमासाद्य सर्ववेदसदक्षिणार्थे यथाशक्ति हिरण्यं च निधाय ब्रह्मण ईदं हिरण्यं अग्नये ताभ्याम तत्त्वमश्यामीत्यादि।
 उह्यस्यं त्येतद्विशेषमाहवनीयस्याग्नेर्धर्मस्तं वेदु निधाय ब्रह्मन् स्थास्याम इत्यादि उज्जितवाचने प्रजापतेरुज्जि-
 तिमन्त्रेषमित्यादि इष्टिस्माप्य सर्वविश्वं भूतमिति ह्याभ्यामग्निमार्जने ह विशेष प्रक्षालनं पूर्वतः अग्निद्वयमग्नौ प्रक्षेपां-
 तं च। इति प्राजापत्येष्टिः। एवं प्राजापत्याद्यन्यतमामिष्टिकं कृत्वा अर्द्धधानि नैर्ऋतासनाग्नौ सर्वाधानि नादक्षिणाग्नौ प्राणादिमं-
 त्रहोमपूर्वकं विरज्याहोमं परुषस्तुक्तहोमं च अनाहिताग्नि लिखितप्रयोगतदंगदक्षिणादानां कृत्वा अर्द्धधानि नैर्ऋतास-
 नाग्नौ संमासिंचंति इति उपस्थानं कुर्यात्। संमासिंचंतु मरुतः समिंद्रसंबहस्यतिः। संमायमग्निः सिंचत्वा युषाच बलेन चायु-
 ष्यंतं करोतु ममित्युपस्थाप्य सर्वाधानि नाम न्यानि प्राणि अग्नौ प्रक्षिप्य तैजसानि गुरवे दत्त्वा अस्माद्वै स्वमजा यथा अयं-
 त्वद्यजिजायतामसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति मंत्रेणाहवनीये अरणीमुसलोत्खल्य लिखितप्राणि दहेत्। ततः समा-
 रोपमादौ सम्यग्धस्तं प्रताप्य। अयं ते योनिर्ह्रस्वो यतो जारो अरोचथा। तं जानं नग्न आसीदथा नो वर्द्धयागिरः। याते अग्ने प-
 ति यात तत्सु ये हारो हात्मा स्मानमश्वावस्त निरुणन्तस्मै नर्या पुरु लियतो भूत्या यस्तमासीदस्वां योनिं जातवेदेषु व-आजा-
 यमानः स ह्यय एहि इति मंत्रद्वयं त्रिः पठित्वा आत्मनो मुखमध्ये उष्मापयागच्छति तथा आहवनीयाग्निं समारोपयेत्। अग्निजा

१७
 (संप्राप्ती) चादिति ब्रह्मानं दृष्टे ततः स्वर्गख्यं विश्वतोमुखं वैश्वानरं ध्यात्वा अथ मग्निर्गृहपतिः गर्हपत्यः प्रजायावसु
 वित्तमः । अग्नेर्गृहपतेर्निषुम्नमभिसह आयच्छस्व स्वाहेति मंत्रेण गर्हपत्ये अरणी प्रक्षिप्य अयते यो निर्याते अग्नेति
 मंत्रं यंत्रिः पठित्वा पूर्ववद्गार्हपत्यं समारोप्य भूः सं सं विश्वतोमुखं वैश्वानरं ध्यात्वा अथ मग्निः पुरीषो दयिमानु
 शिवईने । अग्ने पुरीष्याभिषुम्नमभिसह आयच्छस्व स्वाहेति मंत्रेण दक्षिणाग्नौ मुसधो जखले फुत्वा पूर्ववत् मंत्रं
 यंत्रिरावर्ते नोक्ते पूर्ववद्दक्षिणाग्निं समारोप्य अंतरिक्षारख्यमव्ययं वैश्वानरं ध्यायेत् । ततो गर्हपत्यं गत्वा पौरुषं ज
 ह्नावेद्यां मध्ये स्थित्वा कोसिको नाम कस्मैत्वा कायत्वेति यजुर्न पित्वा अर्द्धधानी पुनरसौ पासनां तिकमागत्य पात्रं द
 हं कत्वा उक्तमंत्राभ्यां उक्तवत् समारोप्य हस्तौ प्रक्षाल्या च मय । ई एह अग्ने सहोष्ठा यत्तैः शरीरमनु संचरस्व । नाहं त्वाप
 पहाय परागमात्वं मपहाय परागाः इति मंत्रेणोपसनाग्निं विस्तृत्य पुनराहवनीयदेशं गत्वा अद्भ्यः संभत इत्यादि
 त्यमुपतिष्ठेत् । ततः कौपीनकटिस्तत्र यस्त्रकंथादंजितमुपयोमिं चेत्पादकापि गृहीत्वा सन्यासिना माचारात्कमंड
 पुरपि गृहीत्वा कल्पाजितं यादय उत्तरनारायणे न गृहानि प्रम्य जलाशयं गत्वा स्वेभ्यः पुत्रेभ्यः आशिषं हृत्वेत्यादि
 युरूपसद्मनांतं पूर्ववद्विहितानाहितानि प्रयोगवत् सर्वं कुर्यात् । इति त्रेताग्निकर्तव्यं प्रयोगः । दद्यात्तौ केवलस्नातक

गणा

१९

निरग्निकं प्रतिब्रह्मान्वाधान विरुजा होमादिवर्जितः प्रायः कपिलप्रोक्तप्रयोग उच्यते ॥ निरग्निकः कर्त्तुं उक्तवाले
उक्तप्रकारेण प्रायश्चित्तं कृत्वा अष्टौ श्राद्धानि कृत्वा तद्दिने दिनांतरेण वा मुंडनं विधाय दंड संस्कारमपि विधाय पुण्या
हृदि त्रयं कृत्वा ब्रह्माजलिं विधाय ब्रह्मणे नमस्कृत्यादिभिः त्राणां मानसजनपादि त्रिष्टुप् प्राशनांतं कृत्वा उपवाससं कल्प्यसावि
त्री प्रवेशो कृत्वा सायं संध्यापुष्पास्य कौपीनाद्युपयुक्तपदार्थसंनिधानं कृत्वा विष्णुमभ्यर्च्य उपवासी ब्रह्माभावेन स्थि
तः स नृणां रात्रौ जागर्तीति ॥ ततः प्रातः कृत्वा यस्नात्वा प्रातः संध्या चंदनांतं कौपीनादिपदार्थयुक्तो नद्यादौ ग
त्वा देवर्षिपितृतर्पणं च कृत्वा बंधुविसर्जनादिकं कृत्वा अभयदानांतं कृत्वा यत्किंचिद्धंधकं कर्म त्यादि प्रैषपठ
न पूर्वकत दुक्तपदार्थत्यागानंतरं शुद्धदिशावलोकन आदित्यचं श्रवणिल इत्यादि प्रार्थनादि प्रैषोच्चारणान्तं
कृत्वा अभयं सर्वभूतेभ्य इति पुनरभयं कृत्वा शिखी स्थापित केशोत्पादनादि दंडकर्म उधुग्रहरणान्तं कृत्वा दंडादि
युक्तः समित्ताणि गुरुमुखान् प्रणवोपदेशा संपादनादितदर्थं संपादनार्थं सर्वमाचार्यपुरवेनैव पंचवीकत पंचमहा
भूतैत्यादिना स्वशरीरावावयोपदेश पूर्वकं कुर्यादिति केवलं निरग्निकं प्रति प्रायः कपिलप्रोक्तप्रणवोपदेशयोगः ॥

सन्यासयोग्यतार्थरुद्धादिसंकल्प्यदत्ता। देशकालौसंकीर्त्यन्मुक्तगोत्रस्य अमुकशर्मणः भक्तकरिष्यमाण
 सन्यासयोग्यतासिद्ध्यर्थंचतुःकृत्तमकप्रायश्चित्तप्रतिकर्तुमेकैकगोत्रिक्रयद्वयद्वयग्रहमाचरिष्य
 इति संकल्प्य पर्वकं ब्राह्मणो भवेत्सा पुनर्देशकालौसंकीर्त्य ५
 श्रीगणेशाय नमः॥ अथातुरसंन्यासोतिरुप्यते सन्यासे सर्वत्र स्वशरीरव्यतिरिक्तं सर्वं त्यजन् सन्यासाश्रमंगमिष्या
 मोतिसंकल्प्य प्रैषोच्चारणं यदा नानीति त्रितयप्रधानं। अन्यो नांदो मुखोदिदं ग्रहणं तत्क्रमकलापयोस्ते वा
 गा अतएवातुरसंन्यासे संकल्प्य प्रैषोक्तं भयदानात्कलंश्चयते यदातुरः स्यान्नमनसा वाचा वा मनस्यसे देषपं
 था ब्रह्मण हनु वित्तः तेनैति सन्यासी ब्रह्मविदेव मेवेति भगवन्निति। आतुराणां सन्यासेन विधिर्नैव च क्रिया प्रैष
 मात्रं समुच्चार्य सन्यासं तत्र परयेदिति प्रैषमात्रं कर्म त्रितयमिति यावत्। आंगिरसोक्तप्रकारेण प्रह्लादित
 पाणिः शुद्धवस्त्रसंधार्य मंत्रस्नानं कृत्वा निरतिशयानंदावाप्तये परमहंसाश्रमाधिकारसिद्ध्यर्थमातुर
 विधिना सन्यासमहं करिष्यइति संकल्प्य ब्राह्मणानुत्तया शिखायां पंचसप्तवाकेशान् स्थापयित्वा शिष्टान् केश
 श्मश्रून् खादीन् वापयेत्ततः स्नात्वा संध्यादितर्पणादिकं कृत्वा पासनं कृत्वा आमन्यग्रिसमारोप्य आहिताग्निश्च
 त्प्राजापत्येष्टिष्ठाने एण्डुतिं कृत्वा श्रोताग्निसमारोप्य सन्यसेत्। विभुरब्रह्मपुरी स्नातकानामग्रैरनावादादोषो
 नास्ति उत्सृष्टाग्न्यनुगताग्नीनामाधानकालासंनवात्ममारोपेनास्ति संनवेतु कर्तव्यमेव। ततोऽपांसीपंगत्वा

गण०
 २०

तद्यथा उं भः सावित्री प्रविशामि । तत्सविर्बुर्वरेण्यं उं भुवः सावित्री प्रविशामि । भर्गो देवस्य धीमहि । उं स्वः सावित्री प्रवि
शामि । धियो यो नः प्रचोदयात् । उं भः उं भः स्वः सावित्री प्रविशामि । तत्सविर्बुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचो
दयात् । इति जपिता ५ या
पउरुषपात्रे कलातोयमादा मुजुहोति । एष ह वा अग्ने यो निर्यः प्राणं गच्छ स्वां यो निगच्छ स्वाहेति प्रथमाहुतिः । आ
पो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहेति द्वितीयाहुतिः । ततः पात्रं स्रुतशेषं तोयमाशुः शिखान् इत्य
नुवाकेनाग्निमं अत्रैषण विनैषणो कैषणमयात्यक्त्वा स्वाहेति तदुदकं हस्तेनादाय पिबेत् । अनयं सर्वं भूते
भ्यो मत्तः स्वाहेति द्वितीयं पिबेत् । सन्यस्तं मया स्वाहेति निःशेषं पात्रं स्रुतं हस्तेनादाय पिबेत् । ततो गायत्री
व्याहृतौ प्रवेश्य व्याहृतिप्रणवे प्रवेशयेत् । ततो न्यत्स वित्रजः । तमं जलिपर्णमादाय प्राच्यां दिशि दक्षिणस्यां प्रतीच्या
मुदीच्या मूर्ध्नीयां च दिशि प्रत्येकं निनयेत् । ततः सूर्याग्निमुख ऊर्ध्वं वातुः प्रैषमुच्चारयेत् । उं भः सन्यस्तं मया उं भु
वः सन्यस्तं मया उं भुवः सन्यस्तं मयेति उमां शुभमध्यमोस्वरेण त्रिब्रूयात् । ततो अनयं सर्वं भूतेभ्यो मत्तः स्वाहेति
प्राच्यां दिश्युदकांजलिं निनयेत् । ततस्तत्सलं शिखां निक्त्य विस्तृत्य यत्तोपवीतं च छित्वा नपमुदकांजलिना स
ह गृहीत्वा उं भः स्वाहेत्यमुजुहूयात् । तत ऊर्ध्वं पुनरुहं न गच्छेत् । अत्यंतमातुरश्चेत् प्रैषमात्रं वा वदेत् । जीवति चेत्
स्वस्थः सन् । महावाक्योपदेशाद्यर्थं स्रुतमुपसाधमहावाक्योपदेशं लब्ध्वाक्रमसन्त्यासविध्युक्त्वा चारेण वर्त्तये
त् । सुमंत नोक्तात् । अत्यातुरसन्त्यासप्रकारस्तु देशकालौ संकीर्त्य संन्यासं करिष्ये सन्यस्तो हं सन्यस्तो हं सन्यस्तो हं मिति मंद
मध्यमोच्चस्वरे स्त्रिब्रूयादिति ॥

सन्धासितम् स्पर्शेन निष्ठापो जायते नरः । नत्वा च कामकोटिपूरा राजसूयफलं लभेत् ॥ ब्रह्मवैवर्ते कृष्णजन्मखण्डे ।

तदपदेशं विना तदानीमेव मन्त्रेण यति संस्कारविधिर्नैव संस्कारनाराधणबलिपार्वणाराधनादिकुर्यात् ।
इत्याहुरसन्ध्यासप्रकारः । अत्र मन्त्रवचनाति । आतुराणां विशेषोऽस्ति न विधिर्नैव च क्रिया । प्रेषमात्रस्य स
न्ध्यास-आतुराणां विधीयते । गत्वोदकसमीपं तु पात्रयो रपठ्यरेत् । तयोरेकं करेण यगद्गीत्वा दक्षिणेन वै
अप्येष त्वेष इत्यादि मन्त्राभ्यां जुहुयात् सुधीः । कृत्वा हुतीं ह्यं पश्चात् पात्रं स्थाप्युति शेषकं । आशुः शिशो
वपतो नुवाकेनाग्निमन्त्रयेत् । पुनरेवैति मन्त्रेण तद्गीत्वापि वैजुजं । द्वितीयमन्त्रं सर्वेत्येवमुक्त्वा
पिबेद्भिजः । उभर्तुवः सुवचित् पिबेच्छेषं न शेषयेत् । आहारायां जलिना तोयमन्यत्प्रतिदिशं क्षिपेत् । आ
दित्याग्निमुखो भूत्वा चोर्द्ध्वं बाहुरतं प्रितः । स न्यस्तो ह मिमं मन्त्रं त्रिवारं मन्त्रयेत् सुधीः । ततः परं गृहं बंधुन्मग
च्छेद्भिदुको भवेत् । मते तु प्रक्षिपेद्भूमा बुद्धे वा यथाविधिः । सोमयाजी भवेत्प्राजापत्या वैष्णवी तथा त्रिधा
तवीयानिष्ठावा सर्ववेदसदक्षिणां यद्यशक्तो भवेदाहवनीये जुहुयाद्बुधः । देवतायै प्रधानायै फणी कुति
मनुत्तमा । असौ स्वर्गो यलोकाय स्वाहेति जलयेत्ततः । पात्राणि मन्त्रयानां तु प्रक्षेपोऽप्युविधीयते । अयं ते

गण०
२१

योने इत्याभ्यामात्मन्यग्नौ नमो पयेत् तत्त आतुरस न्यासं कुर्यात् सर्वविधानतः उक्त आतुरस न्यास आलोकांगि
 रसोमतः ॥ आंगिरसो ये आतुरस न्यासप्रकारः ॥ आषाढपौर्णमास्यां व्यासपूजां कृत्वा तत्र त्रिष्ठूती चेत्यपरेव ग्राह्या
 व्यासपूजां प्रवक्ष्यामि सम्यक् तं विस्तसिद्धये कृत्वा तुष्ठानमाषाढ्यां पूजां सन्निधापयेत् प्राणायामत्रयं कृत्वा
 षडंगन्यासपूर्वकं व्यासपूजां करिष्यामीत्युक्ता तु सखिलं सश्रोतु तत्र प्रयोगः ॥ प्रातः कृतनित्यक्रिया गंगादौ क्षौरं क
 र्त्वा स्नात्वा पूजास्थानमागत्य गोमयोपलिसंस्मृतौ सर्वतो भद्रं विरच्य तसंश्चिन्मदेशे आसनं न्यस्य सुमुखश्चेत्या
 दि ॥ देशकालौ संकीर्त्य व्यासपूजां करिष्यादिति संकल्प्य प्राणानायम्यासने दिग्बन्धादिप्रणवस्य स्तव्यादिषडंगध्या
 नं च पुरुषसूक्तेन स्वशरीरे न्यासं कृत्वा कलशमाधनं शंखार्चनं विधाय शंखोदकेन पूजा इव्यमात्मानं च श्रोत्र्यस
 र्वतो भद्रं तं दुःखं जोषति देवतावाहनं कुर्यात् ॥ तद्यथा मध्येर्द्धमणेन मः ब्रह्माणमावाहयामि ॥ एवमग्रेऽपि उत्तरे सो
 मायामाईशाने ईशानाय ॥ ३ ॥ पूर्वे ईशाय ॥ ४ ॥ अग्नये अग्नये ॥ ५ ॥ दक्षिणे यमाय ॥ ६ ॥ नैर्ऋत्ये निरृते ॥ ७ ॥ पश्चिमे वरुणा
 य ॥ ८ ॥ वायवे वायवे ॥ ९ ॥ वायुसोममध्ये अष्टवसुभ्यो ॥ १० ॥ सोमेशानमध्ये एकादशरुद्रेभ्यो ॥ ११ ॥ ईशाने इमध्ये द्वादशा

दिले न्यो०१२। देहाग्निमध्ये अग्नि न्यो०१३। अग्नियममध्ये विश्वे न्यो०१४। सपैत के न्यो०१५। विश्वां दे
 वास्तपैत कानाचा न्यो०१६। यमनिर्हृतिमध्ये सप्तयज्ञे न्यो०१७। निर्हृतिवरुणमध्ये नूतनागे न्यो०१८।
 वरुणवायुमध्ये गंधर्वीप्सरसे न्यो०१९। ब्रह्मसोममध्ये स्कंदाय न्यो०२०। रुषनाय न्यो०२१। मूलमहाकावा न्यो०२२।
 ब्रह्माग्निमध्ये दक्षार्दिसप्तगणे न्यो०२३। ब्रह्मैन्द्रमध्ये दुर्गायै न्यो०२४। विश्ववे न्यो०२५। ब्रह्माग्निमध्ये स्वधायै न्यो०२६।
 ब्रह्मयममध्ये मत्स्यरोगे न्यो०२७। ब्रह्मनिर्हृत्योर्मध्ये गणपतये न्यो०२८। ब्रह्मवरुणयोर्मध्ये अज्यो न्यो०२९। अप
 आवस्य। ब्रह्मवायुमध्ये मरुद्रो नमः मरुत आ न्यो०३०। ब्रह्मणा पादमले कलिकाधः पृथिव्यै न्यो०३१। तत्रैव स
 मसागरे न्यो०३२। गंगादिसप्तसागरा^{दित} न्यो०३३। मेरवे न्यो०३४। ब्राह्मपरिधौ सौमादिसन्निधौ क्रमेण युधावा
 हनां गदायै न्यो०३५। त्रिशूलाय न्यो०३६। वज्राय न्यो०३७। शक्ताये न्यो०३८। दंडाय न्यो०३९। खड्गाय न्यो०४०। पाशाय न्यो०४१। अंकुशा
 य न्यो०४२। तद्बाह्ये उत्तरादि। गौतमाय न्यो०४३। भरद्वाजाय न्यो०४४। विश्वामित्राय न्यो०४५। कश्यपाय न्यो०४६। जमदग्नये न्यो०४७।
 वसिष्ठाय न्यो०४८। अत्रये न्यो०४९। अरुंधत्यै न्यो०५०। तद्वह्निः पूर्वादिदिक्षु ऐप्रै न्यो०५१। कौमार्यै न्यो०५२। ब्राह्मणै न्यो०५३। वाराह्यै न्यो०५४।

गण०

२२

चासुं डायै० प३ वैस्रव्यै० प४ माहेस्वर्यै० प५ वैनायक्यै० प६ इति षट्पंचाशद्देवताः सर्वतोभरे पूज्याः सर्वतोभद्र
 पीठदेवताभ्यो नमः गंधं समर्पयामि पुष्पं० धूपं० दीपं० नैवेद्यं० फलं० तांबूलं० दक्षिणं० इति संकृत्य तत्र मध्ये
 महीधौ रित्यादिकलशोपणीमात्र निधानांते वरुणमावाह्य संपूज्य पूर्णपात्रोपरिवस्त्रे गंधेन द्वादशारं विखेत्
 यथा मध्ये त्रिकोणं तद्दहिः षट्कोणं तद्दहिर्वृत्तं तत्कर्णिका तद्दहिरष्टोदलानि प्रतिद्वयग्रे द्वादश-आदान्
 यवाकारान् कुर्यात् तद्दहिश्चतुर्द्वारं चतुरस्रं विविख्य त्रिकोणषट्कोणमकटत्तरूपकर्णिकायां कृत्स्नप
 चकं तत्तवाधृष्टदलेषु अष्टौ पंचकानीति पुनर्देशकाजौ संकीर्त्य शुचिप्रतिपदमारज्यप्रोष्ठपदीपर्यंतं यावच्च
 तुरेमासांश्च प्रावृषिं अंउजोइ निज्यादिबहुप्राणसंकुलितमार्गयात्रा निवृत्य र्थश्रीकृष्णव्यासाचार्यादी
 नां सन्निधानं स्थित्यर्थं निहाटनाद्यद्विजागमनागमनदोषनिवृत्य र्थं व्याप्तोक्तं विधानेन सकलदेवतास्थाप
 नपूजाघहंकरिष्ये तत्र पीठद्वादशारे मध्ये कर्णिकायां उ-आधारशक्त्यै० उ-कैमीय० अ-अनंताय० पुं-पृथिव्यै०
 ह्रीं-क्षीरसागराय० श्वे-श्वेतदीपाय० मं-मणिमंडपाय० कं-कल्पवृक्षेभ्यो० रं-रत्नवैदिकायै० रं-रत्नसिंहासनाय० सं-

(कुं२)

सर्वशक्तिकमलासनाय० पीठकोणेषु आग्नेये गंगापतये० गणपतिं आवाहयामीति सर्वत्र० नैर्ऋत्ये संसरस्व
 त्वे० वायव्ये दुंदुर्गायै० ईशान्ये हेंद्रे च पाजाय० कक्षपंचकस्याग्नेये ब्रह्मणे० पीठमध्ये मूलमंत्रेण कक्षाय० ह
 स्तमावाहयामीति मध्ये० पूर्वे वासुदेवाय० दक्षिणे संकर्षणाय० पश्चिमे प्रद्युम्नाय० उत्तरे अनिरुद्धाय० कक्ष
 पंचकस्य दक्षिणे मध्ये वेदव्यासाय० पूर्वे वैशंपायनाय० दक्षिणे सुमंतवे० पश्चिमे जैमिनये० उत्तरे पैथाय०
 कक्षपंचकस्योत्तरे मध्ये शंकराचार्येभ्यो० शंकराचार्यानावाहयामी० पूर्वे विश्वरूपपदाचार्येभ्यो नमः० दक्षि
 णे पद्मपदाचार्येभ्यो० पश्चिमे हस्तामलकाचार्येभ्यो० उत्तरे त्रोटकाचार्ये० कक्षपंचकस्य पश्चिमे मध्ये सनकाय०
 पूर्वे सनंदनाय० दक्षिणे सनातनाय० पश्चिमे सनत्कुमाराय० उत्तरे कपिलाय० कक्षपंचकस्य नैर्ऋत्ये मध्ये स
 षभाय० पूर्वे दत्तात्रेयाय० दक्षिणे शुक्राय० पश्चिमे नारदाय० उत्तरे संवत्सीय० कक्षपंचकस्य वायव्ये मध्ये
 श्वेतकेतवे० श्वेतकेतुं० पूर्वे हर्वाससे० दक्षिणे जडभरथाय० पश्चिमे रैवता० उत्तरे नामदेवाय० कक्षपंचकस्य पूर्वे
 मध्ये इविडाचार्येभ्यो० पूर्वे गोविंदभगवत्सूज्यपादाचार्येभ्यो० गोविंदभगवत्सूज्यपादाचार्याना० दक्षिणे गौडपा

राचार्येभ्योनमः पश्चिमेविवर्णाचार्येभ्यो० उत्तरेसमस्तविद्याप्रवर्तकाचार्येभ्यो० कृष्णपंचकस्याग्नेये० मध्येगुरु
 भ्यो० पूर्वेपरमगुरुभ्यो० दक्षिणेपरमेष्ठीगुरुभ्यो० पश्चिमेपरमपरगुरुभ्यो० उत्तरेसमस्तब्रह्मविद्यासंप्रदायिभ्यो०
 समस्तब्रह्मविद्यासंप्रदायीनावा० कृष्णपंचकस्यईशाने० मध्येआत्मने० आत्मानमावा० पूर्वेअंतरात्मने० दक्षिणे
 परमात्मने० पश्चिमेसर्वात्मने० उत्तरेपरब्रह्मणे० परब्रह्मावाह० ततोदिक्षुप्रागादिलोकपालावाहनं॥ इंद्राय॥
 अग्नये० यमाय० निरृतेतये० वरुणाय० वायवे० सोमाय० ईशानाय० पूर्वमध्येब्रह्मणे० निरृतिवरुणयोर्मध्ये
 अनंताय॥ इत्यानावाह॥ पुरुषसूक्तेनषोडशोपचारैः संपूज्यस्तुतानमेत॥ पुष्पांजलिवक्ष्यमाणमंत्रैर्दद्यात् कृष्ण
 पंचके॥ लक्ष्मीकलत्रंशतपत्रनेत्रं हार्णेदुवक्त्रं पुरुहूतमित्रं॥ कारुण्यपात्रं कमनीयगात्रं वंदेपवित्रं वसुदेवपुत्रं॥
 नमस्तेवासुदेवाय शुद्धबुद्धस्वरूपिणे॥ हिरण्यदेतसेतेभ्यंप्राधान्यं व्यस्तरूपिणं॥ नमोस्त्वनंताय सहस्रभुक्ते
 ये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे॥ सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटियुगधारिणे नमः॥ कामरूपं कलावं
 तं कामिनीकामदं प्रभुं॥ मन्मथं मथुरा नाथं प्रद्युम्नं प्राणमाम्यहं॥ अनिरुद्धं महोदरं कामिनं सुंदरं प्रियं॥ नमाम्य

हं प्रयत्ने शं फुर्ध्वे दीवरलोचनं । १३१ व्यासपंचकस्य वेदव्यासस्वात्मरूपं सन्यसंधपरायणं । जितेंद्रियं जितक्रोधं
 सशिष्यं प्रणमाम्यहं । १३२ आचार्यपंचकस्य । सर्वशास्त्रार्थतत्त्वसंपरमानंदस्वरूपिणं । ब्रह्मण्यं शंकराचार्यं प्र
 णमामि विवेकिनं । १३३ परात्परतरुं शांतं योगींद्रं योगिसेवितं । जितेंद्रियं जितक्रोधं सशिष्यं प्रणमाम्यहं । १३४ स्वा
 सने स्थित्वानियमप्रार्थनां कुर्यात् । माधनश्चतुरो मासां सर्वभूतहिताय वै । स्वापं यास्यति रोषां के लक्ष्मीसहज
 गतपते । सुप्तश्चैवोत्थितायावत्प्रवेद्यावत्सनातनः । अहंचतावस्थास्य मिसर्वभूतहिताय च । प्रायेण प्रादधि
 प्राणि संकुलं वर्महरयते । अतस्तेषामहिंसा र्थं पक्षान् नैश्रुतिसंज्ञकान् । स्थास्यामि चतुरो मासान्नैवां सति
 बाधके । चतुरो यं वसेन्मासान् द्वावा कौषिकवार्षिकौ । वार्षिकांश्चतुरो मासान् विहरेन्नयतिः क्वचित् । बीजां
 कुराणां जीवानां हिंसा तत्र यतो भवेत् । अंज्जैरुद्भिजैर्वापि प्राणिभिर्वाप्यते मही । स ह्येव्यक्तैस्तथा यत्तैर्ना
 नारूपैः समंततः । एतेषां रक्षणा र्थाय आषाढ्यां निवसाम्यहं । उक्तवन्तमिति ब्रूयुः पार्श्वस्था ये हि ज्ञोत्तमाः । निव
 संतसु खेनात्र गमिष्यामः सदमुदा । चातुर्मास्यं यतीनां वपः कारयति धर्मवित् । सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदारे

उयत्कलं तसर्वं च न ते मर्त्ये आषाढां विश्वरूपादिति । शेषपर्यंकवर्ये स्मिन्मणामणिगणान्विते । श्वेतद्वीपांतरे
 देवकुरुनिद्रां जगत्पते । सुप्ते त्वयि जगन्नाथे जगत्सुप्तं न वेदिदं । विबुधैश्च विबुधैस्तप्रसन्नो मे भवाच्युत । इति प्रार्थ
 ना । श्वेतद्वीपे योगिनाथे योगिनाथे स्थिते त्वयि । चातुर्मास्य व्रते नृत्तां देहिलक्ष्मीपते मम । चतुरो वार्षिकान्मासां देव
 स्यो ह्यापनावधि । इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु मेच्युत । इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव । निर्विघ्नं सिद्धमाया
 उग्रसादात्तेरमापते । नियमः । सीमोद्ध्वं धनमद्वैतं न धुद्धं धनमेव च । एकप्रीत्यानकर्तव्या कंवलं व्रतमाचरेत् । गृही
 ते स्मिन्व्रते देव पंचत्वं यदि नो भवेत् । त्वदा न वतुसं पूर्णं त्वत्सादात्तनादन । गृहीते स्मिन्व्रते देव यद्यपूर्णं प्रिये ग्रहांत
 न्मे भवतुसं पूर्णं त्वत्सादात्तनादन । इति प्रार्थनमस्कारान्कुर्यात् । अनंतरं गृहस्वर्गं धृष्ट्या धृष्ट्या पदी पदेनैव धौपी
 नाच्छादनदोरकगोपी चंदनमृदंतकाष्ठाधुपचारैः सम्यक् पूज्यासीनां पूजा कायी । ततो द्वितीयदिवसे देवं संपूज्य
 विसर्जयेत्तद्दिनेना । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गच्छ गच्छ स्वपदं गच्छ सेति । अग्निः । आसमानसहायेषु निवसे धोगवित्कचित् । तव से
 त्मानशीलेषु सुशीलेषु तपस्विषु । इति व्यासपूजाविधिः । अथान्नमितिहासः । दाल्भ्य उवाच । विश्वधर्मास्त्वयारब्धा

ताः श्रुताश्चत्वरप्रसादनः। कृतिश्रौक्ताचमासेषु व्यासरूपिजनार्दनः। पूज्येन येन विधिना किं फलं तद्वदप्रभो। आषा
 ढस्य सिते पक्षे पूर्वोक्त्यापि त्रीयदा। पूर्णमासी यदा तत्र व्यासरूपिजनार्दनः। पूज्यश्च यतिभिः सर्वैः हंसैः परमहंसैः।
 तेषां सर्वैः प्रपूज्यावेष्टहमेधिभिः सदरात्। सर्वतोभद्रमाप्तिरख्यतत्र वैकल्यशान्त्यसेत्। सौवर्णराजतं वापि वंशपात्रं
 ततोपरि। ह्यदरां प्रकल्प्याथ सौत्रैर्वायदसौत्रके। कालज्ञानं विधायाथ पूजास्तत्रत्यदेवता। तत्रयं न विधाते
 न व्यासरूपे जनार्दनः। उपचारैः षोडशभिः पूजनीया प्रयत्नतः। पौराणैर्न मिमिर्वापि वेदमंत्रैर्विशेषतः। गृहस्थैर्नर
 नारीभिस्तथा विद्यार्थिभिर्जनैः। तं तु लैश्चेत पुष्पैश्च नाना वस्त्रैः फलैरपि। कौपीनैर्दंतकाष्ठैश्च चणकैश्च विशेषतः।
 सौवर्णराजतैर्वापि नारिकेरफलादिभिः। नानावाद्यैर्विशेषैश्च तत्र पूजाफलं श्रुत्वा। वासुदेवप्रसादेन सर्वविघ्नावि
 शारदः। सर्वशास्त्रप्रवीणश्च सर्वशस्त्राधुरंधरः। गजवाजिरथाद्यैश्च युक्तः सर्वगुणैरपि। सुतपुत्रकलत्रादिधू
 नधान्यादिभिस्तथा। चतुरंगबलोपेतः सहांगं राज्यधकूसदा। मेधाप्रज्ञाधृतिः कांतिः सौभाग्यमनुलंभनेत्। सत्यं
 यादृमाशंतिर्दीप्तिरप्यमनुलंभनेत्। सत्रापांडित्यसौंदर्यगोभीर्यमनुलंभनेत्। भुक्ताभोगान्यथा काममंते विसुपदं व्रजे
 व॥ इति विष्णुधर्मोत्तरे द्वाविंशत्युल्लस्य संवादे व्यासरूपजाविघ्नौदृतिहासः॥

स्कारं

अथ यति संस्कारः। सिध्यन्तरं पुत्रादिशिष्योवास्तात्वा अधिकारसिध्यर्थं वपनं कच्छा चरणे कुर्यात्। तत्र सं
 कल्पः। करिष्यमाण यति संस्कारे अधिकारार्थं कच्छत्रयासकं प्रायश्चित्तप्रतिकल्पमेकैक गोनिष्कयद्रव्यद्वय
 अहमाचरिष्यदिति संकल्प्य पूर्वकं कलावपनं कुर्यात्। पुत्रातिक्ते स्य वपनं नेतिकेचित्। देशकाः। नौ संकीर्त्य ब्र
 ह्मीभूत नारायणरूपिणं भिक्षुं शौनकोक्तविधिना संकरिष्यदिति संकल्प्या ब्रह्मं नवं कलशमादाय तीर्थोदकेना
 पर्यंतदुदकं गंगेयमुने चैव गोदावरिसरस्वति। नर्मदासिंधुकावेरिजले स्निग्धनिधिकुसु। नारायणपरं ब्रह्मतत्वं
 नारायणः परः। नारायणपरो ध्यात्वा ध्यात्वा नारायणः परः। यस्मा किंचिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते पिवा। अंतर्बहिश्च
 तत्सर्वं व्याप्य नारायणस्मृतः। देवदत्ततया कश्चिद्भूतैर्विकृतिंगतः। पूज्यं ब्रह्मैव संप्राप्तस्तस्य ब्रह्म
 स्तदुच्यते। इत्येते नैत्रैः कलशमाभिषिक्तं। प्राणायामपुरःसरं रौद्रमंत्रैर्विष्णुस्मृतैरापोहिष्ठेति तिसृभिः य
 ते स्नानं कारयित्वा पश्चात्तद्वरीरं वस्त्रचंदनाद्युपचारैरभ्यर्च्य शिक्वेशरीरमारोप्य गंधपुष्पैरुलंकय मंत्रघो
 षैर्जयशब्दादिभिर्दुर्भिनारवैरपि मा माहाची मुदी चीवादिशं नोत्वा शुद्धदेशं समाश्रयेत्। नदीतीरे मूल्यमूले

देवताय तनेवा धनुता दूत रस स्य गत्तं कुर्याद्यथाविधिः ततो भूमि व्याहृतिभिः संप्रोक्ष्य दंडप्रमाणमधोगत्तं
 चतुरस्रां देवयननाम्नी खनित्वा तन्मध्ये सरस्वगत्तं साई हस्तपरिमितं कृत्वा व्याहृतिभिः पंचगव्येन प्रो
 क्ष्य जलसमाधिपक्षे गत्तं स्थाप्य महानदी वापरिकल्प्या तत्र पंचगव्यं प्रक्षिप्य दक्षिणाग्रां कुशानां स्त्रीर्यसा विद्या
 शरीरं संप्रोक्ष्य पुरुषसूक्तं न शंखोदकेन संस्त्राप्य प्रणवेन वाष्टोत्तरशतवारं स्त्राप्य षोडशोपचारैरन्यर्च्य तुल
 स्यादिमिक्षितपुष्पमालारिभिरलंकृत्य विष्णो ह्यं रक्षस्वेति शरीरं गत्तं नद्यां वा विधाय । उद्दिदं विचक्रमे० सुरे स्वा विष्णु
 हेति दक्षिणहस्ते दंडत्रेधा कृत्वा निधाय उद्दिदं सः शुचिषत्० ब्रह्म परेण गक निहितं गुहायां विभाजते तद्यतः
 यो विशंति वेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्यासयोद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ते ब्रह्मलोके परांतका ज्ञेयरास्यतात्परि
 मुच्यंति सर्वे । इति हृदये जपेत् । पुरुषसूक्तं भुवोर्मध्ये जपेत् । ब्रह्म जज्ञानं विवः इति मर्द्धिजपेत् । विष्णो रराटम
 सि विष्णोः एष्टमसि विष्णोश्चान्नेसो विष्णोः स्युरसि विष्णोर्भुवमसि वैस्ववमसि विष्णवेत्या । इति नाभौ जपेत् ।
 देवलोस० भ्यामिति कर्णयोः । उद्दिदं भूमिर्भूजिनवागात्माता मातरमप्यगात् । भूयास्म एतैः पशुभिर्यो नोद्देष्टि सभि

सूतामिति मंत्रेण मूर्धनि मश्मना परमुना शंखेन नारिकेलेन वा भिंधात् । शरीरे भेदक कर्तुं मशक्तं श्रेष्ठिरसिगुडपिंडमन्य
 द्वाफलं नादिके लादि निधाय भिंधादित्याचारः । इतरेषां घ्राणवेन देवयजन लवणसिक्तादिना पूरयेत् । निघ्राहो च
 छिरो भेदनांतरं भूमिर्न मिमवागन्मातेत्यादिना भिमं अर्धैराद्या भर्तुवः सुवरो मित्यभिमं अ । पाषाणैर्दृढं बद्ध्वा
 जले महाहृदे प्रणवेन स्वाहांते नभिस्तु देहं मोचयेत् । ततो अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाद्भुक्का
 स्यः । त्वर्हस्यग्रे अग्निना विप्रो विप्रेण संसता । सखा सम्या समिध्यसे तं मर्जयंत सुक्रतं पुरोषा वा त्रमाजिषु । स्वेषु
 क्षयेषु वाजिन । यज्ञेन यत्तमयजंत देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानः सचंते यत्र सर्वे साध्याः सं
 ति देवाः । इति च तस्रोऽक्षरः । उंचित्तिः सुकूचि तमाज्यं । वाग्वेदि । आधीतं बर्हिः केतो अग्निः । विज्ञातमग्निः । वाक्पति
 र्हीता । मन उपवक्ता । प्राणो हविः । सा मा ध्वर्युः । वाचस्पते विधेनामन् । विधे मतेनामविधेस्त्वमस्माकं नाम । वाचस्पतिः
 सोमं पिबतु । अस्मा सुनृमणां धात्वाहा । पृथिवी होता । द्यौरध्वर्युः । रुद्रो ग्रीव । बहस्पतिरुपवक्ता । वाचस्पते वाचो
 वीर्येण संभूत तमेनाय हसे । यजमानाय वीर्यी । आ सुवस्कर स्मौ वाचस्पतिः सोमं पिबति । जननदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वा

॥१॥ अग्निर्होता। अग्निता धर्तुः। त्वष्टा ग्रीत। मित्र उपवक्ता। सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। आतास्त इ
 द्रसो माः। वाता ये हवन् श्रुत स्वाहा॥३॥ सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठं। अंतं रिक्तमात्मा। अंगैर्यज्ञं। पृथिवीं श
 रीरैः। वाचस्पते छिद्रया वाचा। अछिद्रया जुह्वा। दिवि देवा वधः। होत्रा मेरय स्वाहा॥४॥ महाह विर्होता। सत्यं हविर
 धर्तुः। अच्युतया जा अग्नी त्वा। अच्युतमना उपवक्ता। अनाध्व्यश्चा प्रतिध्व्यश्च यज्ञः स्या भिगरो। आयास्य उ
 फ्राता। वाचस्पते हृदि धेमना मनः। विधमते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोममपातु। माद्व्यस्तं तु श्रे
 दिमामामनुष्य। नमो दिवे निमः पृथिव्यै स्वाहा॥५॥ इति पंचानुवाकः सप्तमः॥ अतो देवो अवंतु न इति षडुचो ज
 पित्वा जन्मादि संभावितपापैर्मुक्ता वयं अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्ता इति भावयंतो नमस्कृत्य अवभृथय बुध्या
 स्नात्वा गंधादि पुष्पानैवेद्य शेषं गृहीत्वा आगमनोत्सवागच्छेयुः कुर्यैर्हिसमरणपुरःसरं। पुत्रश्चेत्प्रकेतुनेति अनु
 वाकं गर्तस्य हृदस्य वापश्चादुपविश्य होतवे दैकं स्वर्ग्येण शंसेत्। ततो अग्निनाग्निमित्यादीनि विशेषः। ततः कर्त्ता
 स्नात्वा चम्यमिदं गतस्य ब्रह्मोक्तस्य नारायणरूपिणे तस्यार्थं तर्पणं करिष्ये इति संकल्प्य सव्येन देवतीर्थेनैव

गण०

२७

केशवं नारायणं माधवं गोविंदं विष्णुं नृपुंसकं त्रिविक्रमं वामनं श्रीधरं हृषीकेशं पद्मनाभं रामो ह्यं रतिशुक्लपते।
संकर्षणं वासुदेवं प्रद्युम्नं अनिरुद्धं प्रह्लादं नमोऽप्रहोजनं नृसिंहं अच्युतं जनार्दनं उपेंद्रं हरिं कर्णसिं रतिकर्णपते।

आत्मानंतर्पयामि अंतरात्मानंतर्पयामि परमात्मानंतर्पयामि गुरुंतर्पयामीत्यावत्याचतुर्वीरंतर्पणं कुर्यात्। ततश्च
पक्ष्मंतस्य केशवादि द्वादशनामभिः। कल्पक्ष्मंतस्य संकर्षणादि द्वादशनामभिः। तस्यैवं तर्पणं कुर्यात्। तच्च केशवं तर्प
यामीत्यादि प्रकामेण द्वितीयांतनामोच्चारणं सारंतर्पयामीत्येतेन कुर्यात्। इदंतर्पणं ह्रीरेणेति केचित्। तीरं प्राप्य धौ
तवस्त्रं परिधाया चम्य सिद्धिं गतस्य ब्रह्मोक्तस्य परमहंसस्य नारायणरूपिणस्तस्यार्थं नारायणपूजनं महं करिष्ये
निसंकल्प्या देवयजनोपनिहितीरेवाचतुरस्त्रवेदिकां संपाद्य तत्र मन्त्रयां लिंगं संस्थाप्या लंकय। अशक्तौ न द्विती
एव तत्स्वरूपं विचिंत्य वा पुरुषस्त्वेनैकचित्तेन मोनारायणायेति मंत्रमुक्त्वा तत्र मंत्रसहितोऽशमिश्रावाहनादिषोऽशो
पचारसूत्रां कत्वा घृतपायसबलिं निवेद्य पृतदोपंचने वेद्यतन्निवेदितपायसं तद्घादिजले हविषेत्। ततः शंखेन
शुद्धजलमादाय तत्र गंधपुष्पतुलसीदलफलपुष्पैश्च प्राक्षिप्य। उब्रह्मणे नमः इदमर्घ्यं तर्पयामीत्येवमष्टौ अर्घ्याणि
दत्वा गृहं गच्छेत्। इति प्रथमादिन कृत्यं। एवं द्वादशदिनपर्यंतं ह्रीरंतर्पणपूजनपायसबलिदण्डोपदानाद्यर्घदानादिप्रस
हं कुर्यात्। तत एकादशोद्दिपावर्णं। तत्र प्रयोगः। एकादशगृहे पुत्रस्तातः कृतमित्यत्र क्रियामध्याह्ने विप्रानाहूय नद्यादौ

तितर्पणं कृत्वा देशकालौ संकीर्त्य काश्यपगोत्रस्य ब्रह्मभूतस्मकेशवशर्मणो मम पितुः करिष्यमाणं दश
 दिसर्वश्राद्धधिकारार्थं मद्यपार्वणश्राद्धं करिष्यदुतिसंकल्प्य सोपवीती पुरुषार्थसंस्तकविश्वेदेवार्थ
 धावेकं वा निमं-अ। प्राचीनावीति-अस्मत्पितुः काश्यपगोत्रस्य ब्रह्मभूतकेशवशर्मणः वसुरूपस्य स्थाने दश
 क्रियतां पितामहस्य अपिनामहस्थाने इत्यादि। विप्रैकपक्षे ब्रह्मभूतपितृपितामहपितामह इत्यादि दशश्रा
 द्धवित्त्रादित्रीनुदिश्यपार्वणश्राद्धविधिर्नैव समाप्य। यथाधिकारं वैश्वदेवादि कृत्वा सुहृद्युतोभुंजीतेति
 पुत्रादन्यः शिष्यः कर्त्ता चेन्न द्यादौ यस्तोपवीत्येव आत्मानं तर्पयामि। अंतरात्मानं तर्पयामि। परमात्मानं त
 र्पयामि। गुरुं तर्पयामीति देवतीर्थेनैकैकमंजलिं दत्त्वा। गृहमेतत्प्राणनामस्य देशकालौ स्मृत्वा ब्रह्मभू
 तस्य गुरोः प्रत्यक्षादिश्राद्धधिकारसिध्यर्थं मद्यपार्वणश्राद्धं करिष्यदुतिसंकल्प्य साधुरुरुसंस्तकवि
 श्वेदेवार्थं दशः क्रीयतामिति। संप्रत्य विप्रद्वयमेकं वा निमं-अ। संबंधनामाद्युद्धे खवर्जगुरोः। तत्र गुरोः
 कर्त्तव्यपार्वणश्राद्धं आत्मनः स्थाने दशः क्रीयतामिति द्वाणं दत्त्वा एवं अंतरात्मनः स्थाने परमात्मनः स्थाने

विप्रैक्यस्ये आत्मा अंतरात्मा परमात्मनां स्थानेक्षणः क्रियतामिति विशेषः ततो ब्राह्मणान्कृतपक्षौ चानावां
तान् प्राङ्मुखान् दक्षुर्वांश्चोपवेश्य साधु रुरुन्मंसका नां विश्वेषां देवानां भिदमासनमिथ्यादिविश्वेदेवार्चनं
विधाय यज्ञोपवीत्येव आत्मनः इदमासनं स्वाहानममेति यवसहितं सज्जुर्नद्रूपमासनं दक्षिणातो दत्त्वा ए
वमग्रेऽपि अंतरात्मन इदमासनं परमात्मन इदमासनं ततः प्रागग्रदूर्गे परिपात्रत्रयं प्राक् संस्थाप्य प्रति
पात्रे दूर्नद्रूपान्विते जलमासि च शनो देवी रिति सञ्जुमं च यवोसि सौमदेव योगोसवो देवनिर्मितः प्रल
म्भिप्रक्षः स्वाहा आत्मने रिमाधुत्रो का श्रीणा हिनः स्वाहानम इति मंत्रेण प्रतिपात्रं यवानोप्य म्रिती यपात्रे अंत
रात्मा तती यपात्रे परमात्मन नित्यहः । तृतीयां गंधपुष्पाणि च प्रक्षिप्य स्वाहा ध्ये इति निवेद्य आत्मनि दमर्घ्यं स्वा
हानमम । अंतरात्मनि दमर्घ्यं परमात्मनि दमर्घ्यं स्यान्म । इत्यर्घ्यं दत्त्वा आत्मन एष गंधः अंतरात्मने ष गंधः प
रमात्मने ष गंधः एवं इमां क्षिपुष्पाणि एष धूपः एष दीपः इदमाधुत्रो इत्यभ्यर्च्य भोजनपात्रोपस्थाप्य साधोपस्ती
यी भोजनार्था दन्नादुधत्यद्य ताक्तं कृत्वा आत्मने स्वाहा अंतरात्मने स्वाहा परमात्मने स्वाहा यथाशास्त्रं अग्नौ पा

लिखवाउला। अत्राग्नौकरणं नास्तीति केचित् ततो नादिपदि विष्य गाय-या प्रोक्ष्या पृथिवीते० इदं विष्णु० सा
 धुरु रु सं स के भ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः इदमन्नं सोपस्करं स्वाहानमम। आत्मने इदमन्नं० अंतरात्मने इदमन्नं०
 परमात्मने इदमन्नमित्यादित्यागं कृत्वा। ब्रह्मार्पणं० एको विष्णु० अनेन ब्राह्मणभोजनेन नारायणः प्रीयतां।
 उत तत्सत्। अपामेधमिति बहिराहृत्य अपहृतेति प्रागग्रमेकां रेखां कृत्वेत्यादि। मार्जयन्तां मात्मनः। मार्ज-
 यन्तां मंतरात्मनः। मार्जयन्तां परमात्मनः। इति दर्शनमध्याग्रेषु त्रिषु खलेषु जलं तृतीयं। आत्मनू अयं
 तेपिंडः स्वाहानमम। अंतरात्मनू अयं तेपिंडः स्वाहानमम। परमात्मनू अयं तेपिंडः स्वाहानमम। इति पिंडत्रयं
 दत्त्वा तस्मीमनुमंत्रणदिपिंडप्रवाहणं तं समाप्य। भुक्तवन्मो ब्राह्मणेभ्यो तां बलदक्षिणां दत्त्वा नमस्कृत्य वि-
 स्तृज्य वैश्वदेवादि कृत्वा सुहृद्युतो भुंजीतेति शिष्यं प्रति प्रार्थनाप्रयोगः। ततो द्वादशोक्षिण्य एव विंशं कुर्यात्।
 तत्र प्रयोगः। एकादशे द्वादशे वेति विहितं कालेश्च। स्नात्वा देशकीलो संकीर्त्य ब्रह्मीभूतस्य गुरोः सिद्धिदि-
 नमारुज्य द्वादशे हविर्विष्णु केशवादि द्वादशरूपिणे गुरोः संभावित सर्वपापक्षयपूर्वकं विष्णुलोकावाप्तिद्वारा

श्रीनारायणप्रीत्यर्थेनारायणवलिकरिष्यइतिसंकल्प्यकल्पपहमतस्यतुकेशवादिस्थानेसंकर्षणादिसुद्धे
 खः।ततस्त्रयोदशावरानयतीन्असंभवेत्रयोदशविप्रान्वासपत्नीकलसाधुन्वादीन्निमंत्रयेत्।तत्रशुक्लेके
 शवरूपिगुर्वर्थेभवद्भिः।क्षणःकर्तव्यः॥१॥नारायणरूपिगुर्वर्थेभवद्भिः।क्षणःकर्तव्यः॥२॥माधवरूपिगुर्वर्थेभ
 वद्भिः।क्षणःकर्तव्यः॥३॥गोविंदरूपी०४॥विष्णुरूपी०५॥नधुसुदनरूपी०६॥त्रिविक्रमरूपी०७॥वामनरूपी०८॥
 श्रीधररूपी०९॥हृषीकेशरूपी०१०॥पद्मनाभरूपी०११॥दामोदररूपी०१२॥कलेसंकर्षणरूपीगुर्वर्थेभवद्भिः
 क्षणःकर्तव्यः॥१॥वासुदेवरूपी०१३॥प्रद्युम्नरूपी०१४॥अनिरुद्धरूपी०१५॥पुरुषोत्तमरूपी०१६॥अधोक्षजरूपी०
 १७॥नारसिंहरूपी०१८॥अच्युतरूपी०१९॥जनाईनरूपी०२०॥उपेंद्ररूपी०२१॥हरिरूपी०२२॥कल्लरूपी०२३॥इतिद्वाद
 शविप्रान्निमंत्र्यात्रयोदशविप्रान्ग्यमात्मसंस्थत्वजितैरिद्यत्तुगुणकंविक्ष्वर्थेभवद्भिः।क्षणःकरणीयः॥इतिनिमं
 न्यपादन्महाप्यप्राञ्जुवानुपवेशयेत्।ततोब्राह्मणयोगैर्होमस्थानंप्रकल्प्य।तत्रसंउल्लेख्यत्रकंचामिप्रितिविधि
 नाग्निप्रतिष्ठाप्यपायसमष्टात्रिंशदाहुतिपर्याप्तं।प्रुषाहुतिपर्याप्तं।विष्णुनैवेद्यार्थं।चक्षुष्यित्वाभिधायप्राचीन

३०
 उद्देवीनं बोद्धव्यं प्रतिष्ठितमग्निवायी त्रिमिधेयाद्याग्निमुख्यं तं कुर्यात् । कर्त्ता आश्वजायनश्चेत् क्रियमाणे
 होमे स्तुंडिलाद्यकरिष्यद्स्याद्यग्निध्यानां तेऽन्वाध्यात् । समिद्धयमादाय क्रियमाणे नारायणबलिहोमे देवता
 परिग्रहार्थं मेन्वाधानं करिष्ये । अस्मिन् न्वाहिते ग्रावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्ता । अत्र प्रधानं अग्निवा
 युं सूर्यं प्रजापतिं च व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरेकैकया पायसाहुत्या बिल्लु । अतो देवेति षड्विः प्रत्यचमेकैकया पायसाहु
 त्या । नारायणं पुरुषसत्तेन प्रत्यचमेकैकया पायसाहुत्या केशवादि द्वादशदेवताः कृत्ते संकर्षणादि द्वादशदेवता
 एकैकया पायसाहुत्या शेषेणेत्यादि पूर्णपात्रनिधानां ते द्विपंचाशदधिकशतमुचितं स्त्री निरूप्यावघातादिषा
 य संश्रययित्वेत्याद्याज्यभागांतं कुर्यात् । इति विशेषः । ततो ग्रेणाग्निं शालिग्रामे बिल्लुं पुरुषसत्तेन प्रत्यचं न
 मो नारायणायेत्यंतेन षोडशोपचारैश्च अग्निं समीपमेत्यावदानं संपदा सुचाहस्तेन बाहो मं कुर्यात् । तत्र क्र
 मः । ॐ भिः स्वाहा । अग्नये १६० ॐ भुवः स्वाहा । वायवे १६० ॐ भुवः स्वाहा । वायवे १६० ॐ भुवः स्वाहा । सूर्याये १६० ॐ
 भुवः स्वाहा । प्रजापतये १६० ॐ । अतो देवा अवंतुने । भिः स्वाहा बिल्लुव १६० मिति षड्विः स्वपित्यागः । पा १६० बिल्लु

यतो बिल्लुर्विचक्रमे । एथिव्याः सप्तधाम् १

स्विष्टकृद्देवः। महाव्याहृत्यादिनवाहुतयः संस्त्रवप्राशनादिब्रह्मोत्सर्जनाः

ॐ नमो नारायणाय ० १ ॥ ॐ नमो देवाय ० २ ॥ ॐ नमो हरये ० ३ ॥ ॐ नमो कल्याणाय ० ४ ॥ स्विष्टकृदादितं त्रशेषं समाप्य पुनर्विल्लुं संश्रुय ॥ नारा
यणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि ॥ तन्नो विल्लुः प्रचोदयात् ॥ विल्लवे नमः ॥ इदमर्थं समर्पयामीत्यर्थं दत्त्वा कुतरोषेण
पायसेतद्देवोक्तमंत्रेण विल्लवे इदं बलिं समर्पयामि ॥ इति बलिं दत्त्वा ततो निमंत्रित ब्राह्मणान् पूजयेत् ॥ यथा के
शवरूपिणे गुरुवे नमः ॥ इदमासनं ॥ नारायणरूपिणे गुरुवे नमः ॥ इदमासनं ॥ माधवरूपिणे ० १ ॥ गोविंदरूपिणे ० २ ॥
विल्लुरूपिणे ० ३ ॥ मधुसूदनरूपिणे ० ४ ॥ त्रिविक्रमरूपिणे ० ५ ॥ वामनरूपिणे ० ६ ॥ श्रीधररूपिणे ० ७ ॥ हृषीकेशरूपिणे ०
० ८ ॥ पद्मनाभरूपिणे ० ९ ॥ रामोदयरूपिणे ० १० ॥ इत्यासनं दत्त्वा ॥ कल्लोत्तं कर्षणरूपिणे ० १ ॥ वासुदेवरूपिणे ० २ ॥ प्र
द्युम्नरूपिणे ० ३ ॥ अनिरुद्धरूपिणे ० ४ ॥ प्रकपोत्तमरूपिणे ० ५ ॥ अधोक्षजरूपिणे ० ६ ॥ नारसिंहरूपिणे ० ७ ॥ अश्व
तरूपिणे ० ८ ॥ जनार्दनरूपिणे ० ९ ॥ उपेन्द्ररूपिणे ० १० ॥ हरिरूपिणे ० ११ ॥ कल्लरूपिणे ० १२ ॥ एवं गंधं पुष्पं धूपं दीपं आ
ध्याद नानि दत्त्वा ॥ त्रयोदश विप्राग्र्यं पुरुषसूक्तेन प्रत्यचांते विल्लवे नमः विल्लुं आवाहयामि ॥ एवमासनादिदीपांतोष
यार्दैरन्यर्थं ॥ चतुरस्रमंडपोपरिभोजनपात्राण्यासाद्योपस्तीर्य विशिष्टपायसादिभोज्यद्रव्यं पात्रेषु परिविष्य गा

गण ०

२३

य-आतत्तत्पात्रस्य मन्त्रं प्रोक्ष्य पृथिवीतेपात्रमिदं विसृज्य तिमंत्राभ्यामुपस्पर्शयित्वा तत्तद्रूपीगुरुपदेन विसृज्य देवेन च
तत्तत्पात्रमन्त्रं त्यक्त्वा । अतो देवा-अबलुनषद्वर्चं उत द्रुतां तद्वायुः उत दत्ता उत तत्सत्यं उत तत्सर्वं उत तत्सुरोर्नमः उत अंतश्च
रतिभक्तेषु गुरुणां विश्वमूर्तिषु । त्वं यस्तत्त्वं वषट्कारत्वं मिंदस्त्वर्ः रुद्रस्त्वं विसृज्य प्रजापतिः । त्वं तताप-आपो ज्योती
रसो मत्तं ब्रह्म भर्तुवः सुवरो इत्यनुवाकं जपेत् । ततो ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्भूयादपठित्वा-आपो शानादिकाः । वेचं द्रमामन
स इत्येवमुक्त्वा प्राणायामं स्याहेत्यादि मंत्रेण प्राणायामं कृत्वा ग्रहीयित्वा अपेक्षितं याचितव्यमिति त्वादिभिः संप्राथ्मी-अथ हवैष
रुषो नारायणो कामयतेत्यादिकानौपनिषद्भागान् आचयेत् । सुतस्तेषु पुनरोतं द्रुतेत्यनुवाकं जपित्वा तद्वाक्तेति पृष्ट्वा
तत्तत्प्राणायामं दद्यात् । ततः आचांतेषु पविष्टेषु विसृज्य द्विजो द्विष्टसन्निधौ प्राप्नुयुः उपविश्य तत्र प्रागग्रान् दर्शनान् स्त्री
यतेषु उत नो नाशयणा ये स्यष्टा हरेण हतौ दं दत्वा केशवस्वरूपिणोऽयं यं पिंडः स्वाहानम इत्येवमन्त्रेण दद्यात् । अथ
द्विष्टा पिंडं प्रायसेन दद्यात् । कस्तेषु संकर्षणस्वरूपिणोऽयं यं पिंडः स्वाहानम इत्यादि । यद्वा भः स्वधा भुवः स्वधा
सुवः स्वधेति बौधायनोक्तैस्त्रिभिर्मंत्रैः केशवादि दद्यात् । अथ मूर्तिरूपिणोऽयं यं पिंडः स्वाहानम इत्येवमन्त्रेण स्त्रीभिर्दत्वा प्रायसेन द

घातुततं सर्वं दहते स्वं दत्वा पिंडेषु विष्णुं संपूज्य पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा विसर्जयेत् ततो द्वादशा ब्राह्मणेभ्यो नारायण
 बलिं सांगता येतां बलं दक्षिणां दातुमहत्तु स्य इति संकल्प्य पूर्वकंदत्वा बिल्वार्धत्रयोदशदिजा यनाभ्यां आ
 सीति फलं। सप्तास्यासन्निति तां बलं। यत्नेनेति दक्षिणां दत्वा सर्वां अपरदक्षिणी कृत्य साष्टांगं प्रणम्य यथाशक्त्वा
 नुब्रज्य हर्षपुरःसरं तान् प्रेषयेत्। नारायण बलिका लेपं जितां विष्णुमूर्तिमाचार्या यदघातु इत्याचार इति केचि
 त्। ततः कर्मभ्युपारणं कत्वा सुहृद्युतो भुंजीत। एतावद्विस्तरप्रयोगाशक्तौ बौधायनोक्तव्याहृतिहोमबलित्रयमा
 त्रसहितो वा प्रयोगः कार्यः। एतैर्मंत्रैः समिपूज्य योरपि मत्पेकं होम इति केचित्। तत्र मूलं चित्यं। इति बौधायन
 श्रौतकथमस्य अनुष्ठायाचारानुगृहीतो नारायण बलिप्रयोगः। अथ द्वादशाहे वा यथाचार समासाधनं तत्रायं
 प्रयोगः। गुरुचतुष्टयस्य केशवार्चनान् च मत्पेकमेकैक इत्येवं षोडश ब्राह्मणपक्षमभिप्रेत्य उच्यते। प्रातर्होमोत्तरं स
 ब्रह्मी भूतस्य गुरोः समासाधने गुरुवर्धे भवद्भिः क्षणः कर्तव्यः। एवं परमगुरुवर्धे। परमेष्ठी गुरुवर्धे। परात्परगुरुवर्धे भव
 द्भिः क्षणः कर्तव्यः। यद्वा। विश्वरूपधराचार्यार्थे ततो गुरुत्रयमिति वाचत्वा रो ब्राह्मणानि मंत्र्यैर्मध्याह्ने ब्राह्मणा
 ततः केशवार्धे क्षणः। सस्ते संकर्षणार्थं भवद्भिः क्षणः। इत्येवं द्वादशविप्रानि मंत्र्यैर्मध्याह्ने ब्राह्मणा

गण०
 ३२

नाह्यकृतीशुचिराचम्यपवित्रपणः प्राहनायम्यदेशकाः सौसंकीर्त्यश्रीनारायणप्रोत्थं ब्रह्मी भूतस्य गुरोर्दिध
नं करिष्यइतिसंकल्प्य गंधाहृतलुपसीकर्परमिश्रजलेन वरणक्रमणतेषां पादप्रक्षालनं कृत्वा तानाचम्य
प्रास्वयंचाचम्य पादप्रक्षालनोदकं पात्रांतरे गृहीत्वा तत्सादौ साक्षतगंधपुष्पतुलसीदलैरभ्यर्च्य शानंदमानंदक
रं प्रसन्नं ज्ञानस्वरूपं निजबोधयुक्तं योगीश्वरीश्वरं भवरोगवेद्यं श्रीमद्गुरुं नित्यमहं नमस्कुर्यात् । एवं सर्वेषां पूजां
कृत्वा गंधादिभिः तस्यात्र मलंकृत्य देवसन्निधौ संस्थाप्य कुशासनेषु प्राङ्मुखान्वा उपवेश्य पुरुषसूक्तेन प्रत्य
क्षमो नमो नारायणायेति मंत्रसहितमावाहनादिषोडशोपचारैः पदार्थानुसमयेनाभ्यर्चयेत् । यद्वा गंधपुष्पधू
पदीपाकृत्वा तानां तापूजादृष्टव्या ततः सर्वेषु पात्रेषु पायसादिविशिष्टद्रव्यं स्थाप्य नमस्तुतेति च पवित्रं गाय
त्र्या प्रोक्ष्य गुरुस्वेदमनं परिविष्टं परिवेष्ट्य माणं चातसे स्वाहा हव्यं नमः । एवं परमगुरुस्वेदमनं परमेष्ठीगु
रुस्वेदमनं । परात्परगुरुस्वेदमनं । विश्वरूपधराचार्यवाग्मादौ ततो गुरुजयं ततः केशवाय इदमनं । कल्ले
संकर्षणाय इदमनं । इति सर्वत्रान्त्यागं कृत्वा उत इह ते स्युवाकं ब्रह्मार्पणमित्यादिजपित्वा भोजनेषु पविष्टे

षु उपनिषदमंत्रान् श्रावयेत् । तपो पुं उत इत्यनुवाकं जपित्वा उत्तरापो शानोत्तरमाचां तेषु पविष्टेषु विशिष्टां ब्र-
 ह्मदक्षिणवस्त्रादिभिरन्यथैव उपविष्टेषु वतेषु गुर्वीराधनांगभूतं तीर्थं पूजनं करिष्यति संकल्प्य । चतुरस्रं मे
 उलंगो मये नोपलिप्यत न्नरंगवत्यादिभिरलंकृतं तन्मंडलं ध्यानोपरि पादोदककलशं संस्थाप्य । तत्र गंगादि
 सर्वतीर्थानि नावयित्वा पुरुषसूक्तेन प्रत्यर्च्य तीर्थं राजाय नम इत्यंतेन षोडशोपचारैरन्यथैव तैत्तिरीयानां शिरसि
 धत्वा । लोकः सरस्वत्यायां तेषु वै देवयानः पथास्तमेव चारोहं त्याक्रोशं तोयां त्यवर्त्ति मेवान्यस्मि प्रतिषज्य
 प्रतिष्ठांगं त्रियदा दशशतं कुर्वत्यथैकमुष्मानं शतायुः पुरुषः शतं द्रियं आयुष्ये वेदं द्रिये प्रतितिष्ठंति यदा
 शतं सहस्रं कुर्वत्यथैकमुष्मानं सहस्रं संमितो वा । असौ लोके मुमेव लोकं निजयंति यदेषां प्रमीयेत य-
 दावाजीये रत्नं थैकमुष्मानं तद्वितीर्थं इत्यनुवाकं शेषं श्रीषास्माद्वातः पवत इत्यनुवाकं च जपित्वा हृदिकोर्त्तनपु-
 रः सरं स । न त्वं च कत्वा तत्पात्रं पुनर्मंडले संस्थाप्य चंदनाक्षतपुष्पाणि पूजाशिष्टानि बंधुभिः सह स्वयं धत्वा
 विप्रावुप्रदक्षिणी कृत्य आनंदमानं रोगरुर्ब्रह्मागुरुर्विलुप्त्यादिमंत्रैर्द्विजां स्तीर्थं राजं च नमस्कृत्य गुर्वर्थे नि-

गता ०
 ३३

बहुस्तेपादोदकपात्रं दत्वा तद्वास्तयात्तद्वत्ततीर्थमंत्रेण गृहीयात् तत्र मंत्रः अविद्यामूलशमनं सर्वपापप्रणाशनं। उ-
 रोः पादोदकं चित्रसंसारदमनाशनं। पुत्रादिकामनायोलु। शोषणं पापपंकस्य दीपनं स्नानचेतसः। उरोः पादोदकं
 चित्रं पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनमिति गृहीयात्। तात्पुनः प्रणम्य तानन्यांश्च दक्षिणान्निष्ठोषयित्वा सन्मानप्रदः सरताननुव्र-
 ज्य कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा सहस्रं धृतौ जुंजीतेति। ततः प्राप्तदरमहालयतीर्थप्रयुक्तादिश्राद्धानि कुर्यात्। प्रतिमासेवमे-
 वाराधनं प्रत्यब्दं पार्वणोत्तरं चाराधनं चैवमेव। इत्थं करुणाशक्तौ यथाशक्तियती न्यथाशक्ति ब्राह्मणानाहूय पादप्र-
 क्षालनपूर्वकं गंधादिभिरभ्यर्च्य भोजयेदिति। इति जागरणसंज्ञा नुसार्या चाराद्यगृह्यत आराधनाप्रयोगः॥ अ-
 थयतिसंस्कारे किंचिदुपयोगिनिर्णयः। तत्र यमः दंडग्रहणमात्रेण प्रेतत्वं नैव जायते। प्रेतत्वस्य विप्रोद्धार्य षोड-
 शप्राद्विको विधिः। पिंडोदकं नवान्नादिहृत्य प्लवनिवृत्तये। सपिंडिकरणश्राद्धं पितृत्वप्राप्तये विधिः। अवस्थान-
 यहीनानां यतीनां द्वादशोहनि। श्राद्धाधिकारसिध्यर्थं पार्वणं दुसुतश्चरेत्। नामगोत्रसंबंधरूपाश्च स्नानयप्रयुक्ता-
 नां यतीनां पूर्वसंबंधनामगोत्रोद्धारयनक्रियमाणप्रत्यब्दश्राद्धेषूद्देश्यत्वं सिध्यर्थमित्यर्थः। वसिष्ठः। चतु-

मातरात्मापरमात्मेत्युद्धरेत् स्वः साधुसुखं विश्वेदेवाः न पुरुषा ईव संस्तका विश्वेदेवाः एतत्तद्देयं शोपवीति स्थवाश्चति
 लार्थे संकल्प्यादिपिंडदानांतमग्नौ करणवर्जं दैवश्राद्धं वदति कृतमिति विशेषः । एतत्तद्देयं शोपवीति स्थवाश्चति
 एव लिखतः पाकांतरे तत्रैव पार्वणश्राद्धमाचरेत् । बौधायनशौनके । अह्नये कादशे पार्वणं तु विधीयते नारा
 यणवलिश्चास्य कर्त्तव्यो द्वादशो हविः । अत्र नारायणवलिश्चाद्धयोरेव दिनानुष्ठानपक्षे एकादशे द्वादशे वाङ्गीति काल
 विकल्पः । नारायणवलिं कृत्वा पार्वणश्राद्धं चरणं पाकांतरेण नारायणवलिं कृत्वेत्यादि स्वं दत्त्वा पाकांतरेणेति यमवा
 कात्वा तत्रेदाच्च । शिष्यादि कर्त्तव्यं तत्पार्वणश्राद्धस्य दैवत्वे तत्रैव कालत्वादेकपाकेन पाकांतरेण वा तत्रेणानुष्ठानमि
 ति विशेषः । दिनभेदेन तयोः करणपक्षे तु एकादशे पार्वणं द्वादशे नारायणवलिः । तद्दिन एव एकपाकेन पाकांतरेण वा श्रा
 राधनं न भवेत्तयोर्दशेति नेह ततः प्रतिमासं मृतसिधौ श्राद्धाधनमेवं नत्सरांतामृततियावपि । तथा च संग्रहे
 यतौ मृतं तु वपनं पार्वणं विष्णुस्त्वयं मृतसिधौ मृतसिधौ प्रतिमासं च कुर्यात्सराधनं बुध इति । अस्यार्थः । यतौ मृतं तु वप
 नपूर्वकं तत्संस्कारः पुत्रादिभिः कार्यः । तत एकादशे द्वादशे वेति विहितकाले पार्वणश्राद्धं तथैव विहितकाले विष्णु

जनानामप्येवमिति ततः प्रतिमासं प्रत्यब्दं च कारुण्यमरणोत्तरं द्वादशाहे चाराधनमिति द्वादशाहे मृताहे च आरा-
 धनमथावरेदिति नागरखंडात् समानन्यायादुनादिकां ज्ञेयपाराधनमिति केचित् तत्र प्रतिमासमाश-
 धनमेव न पार्वणं प्रासिकं नैवेति वाक्यान्तरेण तस्य निषेधात् प्रत्यब्दं तु पार्वणोत्तरं तद्दिन एव पाकांतरेण राध-
 नं प्रत्यब्दं तिष्ठतीति द्वादशसंख्यां द्वाकोनतत्र पार्वणविधानात् तच्च प्रत्यब्दं पार्वणं पुत्रादीनामेव तन्नियामक-
 सुमंतुवाको सुतग्रहणात् शिष्यादीनां तु आराधनमेव अपुत्रयतिविषये तु प्रत्यब्दं शिष्यादेरप्युक्तदेव आ-
 र्द्रप्रकारेण पार्वणमपि भवतीति केचित् तत्रैकादशोद्दिष्टसंबंधनामगोत्रोद्धेखनपित्रादिभ्युद्देश्यकं प्राप्ति-
 र्पार्वणं धर्मक आर्द्रकार्यं तिथ्यादिश्रवणांते ब्रह्मभूतस्य गुरुर्न तद्दिनादारभ्यैकादशोहनिपितः संबंधनाम-
 गोत्रोद्धेखनकरिष्यमाणसर्वश्रोद्धेयतासिद्ध्यर्थं पार्वणं आर्द्रकरिष्यइति विशेषः संकल्पे अवस्थान-
 यहीनानामितियमवचनसंबंधनामगोनैवेति स्मृत्यंतरवचनं चेष्टासंकल्पेभूतं इतरद्विकृतप्रत्यब्द-
 वदपर्वकृतेनैव च तिलतर्पणोत्तरदंगस्यापि सिद्धिः न परेहनि प्रत्यब्दवत्तद्विधायकवचनाभावात् द्वादशो

गण०

२५

हनिनारायणवलिः तत्प्रकारमाहवौधायनः नारायणवलिश्चास्यकर्तव्योद्वादेशोहनिः कृतार्मेहविहोपायसंच
 निवेदयेत् अग्नौकुत्वातुतछेवं व्याहृतीभिः समाहितः यतीनाहस्यान्साधुचानिषं च द्वादशावरान् अथ अर्घ्यं च
 पुष्पाद्यैर्नैत्रैर्द्विदशानामभिः संयोज्य हव्येनान्तेर्दक्षिणां च निवेदयेत् त्रयोदशं द्विजश्रेष्ठमात्मसंखं जितेन्द्रियं विष्णु-
 र्यथा तथा अर्घ्यपाद्याद्यैश्च विधानतः दद्यात् पुरुषसूक्तेन पुष्पहव्यादिकं क्रमात् वस्त्रालंकाराणां दीनियथाशक्तिं प्र-
 दापयेत् उच्छिष्टसन्निधौ तस्य दर्शनास्तीर्य भूतले भर्तुवः स्वः स्वधा युक्ते स्तस्मै दद्याद्दक्षिणं अर्घ्यमेधसहस्रस्य
 वा नमेयशतस्य च यत्फलंतत्फलं देवयः करोति यति क्रियामिति शौनकोऽस्तु शौनको हं प्रवक्ष्यामि नारायणवलिं प-
 रं चंडाज्जातुदकात्सर्पान् ब्राह्मणैश्चुतां च पि रंष्ट्रिभिश्च पशुभ्यश्च यजुशास्त्रविभारमभिः दशान्तरमृतानां च मृतानां
 न्वा न्यसाधनैः जीवश्चाश्नतानां च कनिष्ठानां तथैव च यतीनां योगिनां पुसां अन्येषां मोक्षकांश्चिणं उवाचा पापसु-
 यार्था यद्वादशो हनि कारयेत् द्वादश्यां श्रवणोऽदांते पंचम्यां पर्वणोऽस्तु वा दसुत्वा विष्णुपूजादिव्याहृतिहोमांते अतो देवे-
 ति षड्भिः पुरुषसूक्तेन प्रत्येवं पायसं कुत्वा केशवादिद्वादशभामभिस्तद्वृषिणो द्वादशविप्रान् भोज्यतैर्देवद्वादशपिंडां दद्या-

तिनामधेयमेकैकइतिचतुर्णामर्थेचतुरइतिवा आधपक्षेगुर्वीदिचतुष्टयार्थेघोऽशाद्धितीयेचत्वारइतिभेदः। उरु
 त्रयोतेपरत्तरं गुरुंविहायादौविश्वरूपधराचार्येततो गुरुवीदित्रयं ततः केशवादित्येवंप्रकाशकोग्रथांतरे विश्वरू
 पधराचार्येगुर्वीदित्रयमेवच केशवादौस्ततः शुक्लेकस्तेसंकर्षणदिकानिति कन्याभार्यादिस्त्रीकर्तृकयतिसंस्का
 रेणुविप्रद्वारावैदिकमंत्रकः स्वकर्तृकोवापौशणानामान्यतरमंत्रकः प्रयोगजसन्निकृष्टोयते पुत्रोयदिस्वपितृ
 नाशनं कृत्यानुवपनं स्नात्वा शुद्धात्मायतिसत्क्रियामिति पितृमेधपद्धतिश्च स्मृतिवाकोपुत्रपदस्याधिकारिमात्र
 परत्वात्। अधिकारसंपादकं कश्चाच्चरणवपनंचविधवायाः सधवायाः परं कश्चाच्चरणमेवेतिविशेषः असन्निकृष्ट
 पुत्रादि विशेषः। पितृमेधपद्धतौ असन्निकृष्टश्चेत्पुत्रः सिद्धिवात्तां पितुस्तदा शुखेतिशेषः स्नात्वावपनपर्वंचशुक्ला
 यांनुतदंतरा दशम्यामेव कुर्यात्तुना रायणवल्लिंस्तुतइति। अस्यार्थः। देशांतरगतः पुत्रोब्रह्मीभूतस्यपितुः सिद्धिवात्तां
 शुक्लावपनपर्वकं स्नात्वा चारमाप्त पूजनादिदशाहंतमविकृतं कृत्या एकादशाहे पार्वणदिसन्निकृष्टवदविष्कृतंकुर्या
 त्। इदंच कल्पपक्षेतिश्रवणेशुकपक्षे तच्चरणवपनम्लानभोजनाद्यविकृतं तत्रद्वितीयादिध्रिमारुन्धनारायव

लिका धाद्वर्ग्यदिष्ठकदशम्या पातस्तदातत्रैव नारायणबलिं कृत्वा कादशे क्रिपार्चणं द्वादशे हन्याराधनमिति।
 इदं च पुत्रस्यैवानभ्रात्रादेः तद्वा को पुनः सुतग्रहणात्। मुख्यधिकारित्वे तस्यापि भवति। पुत्रपदस्याधिकादिमा
 त्रोपलक्षकत्वादिति सुधीर्भिरुक्तं। एवं कुर्वतः फलं पूर्वमेवोक्तमश्वमेधसहस्रस्येत्यादिना। तथा। नारायणश्च न शोक
 श्वगोत्रिणं तु यतौ मते। गृहे पूजादिकं कार्यं पुरुषार्थमनीशुभिः द्वादशाहमनध्यायः शिष्यः कुर्यात्समाहितः। खननं
 वहनं स्पर्शं स्निग्धं च न शुद्धि मश्नुति। असंस्कृतं विचार्येतं यस्मिंश्च शोकः खेदः। धर्मलोपो भवेत्तत्र दुर्निहं मरणं भुवं
 दिवं गते गुरौ शिष्ये स्तदा कार्यं पुषोषणं। स्नात्वा स चैलयति निरेषधर्मः सनातनः। न स्नानमाचरेन्निसुः पुत्रादिनि
 धने शुते। पितृमातृस्यं शुत्वा स्नाना बुध्यति सांबर इति। इति प्रतिष्ठानपुरवासी तोरो नारायणात्मज रुद्रदेवकृत प्र
 तापनारसिंहाख्ये संस्कारप्रकाशे यतिसंस्कारे उपयोगिनिर्णयः समाप्तः। शाके दृगमिष दूचंद्रे विकृतानुत्तरायणे।
 पौषे कृत्वा दशम्यार्थं प्रतिष्ठानपुरे शुभे। ३॥ तोरो नारायण सुतो रुद्रदेवो महा सुधीः। ग्रंथानने कास्तं वीक्ष्य सा रुद्र
 त्ययलतः॥ २॥ प्रतापनारसिंहाख्ये संस्कारस्य प्रकाशके समाप्तिमकरोत्तत्र विदुषां प्रीतये सदा॥ ३॥ बाळानां सुखमो

गंगा०

३९

पायः प्रयोगो यं निरूपितः ॥ अनेन प्रीयतां देव न सिंहो भक्तवत्सलः ॥ ४ ॥ इति प्रतिष्ठानपुरवासी तोरो नारायणाय
 नरुद्रदेवकृतो प्रतापना रसिंहारव्यो संस्कार प्रकाशः समाप्तः श्रीमत्प्रविष्टानपुराधिवासी तोरोपनाम्नः श्रुतिशास्त्र
 वेत्ता ॥ नारायणस्यात्मनरुद्रदेव प्रीत्यै विस्वैस्वद्रघुनाथविप्रः ॥ १ ॥ श्रीमत्तोरोरुद्रदेवकृतो यं स्मृतिसंग्रहः ॥ प्रतापना
 रसिंहारव्यो संस्काराणां प्रकाशकः ॥ २ ॥ अनंतपुत्रो विजयवद्राघवो भक्तसुरप्रियः ॥ अनेन प्रीयतां देव सुविप्रली वध्वं भो
 गुरुः ॥ ३ ॥ संवत् १८३५ शके १९०० कार्तिक शुक्ल प्रतिपदि बुधवासरे श्रीमत्काश्यां वास्तव्य आश्रमं तरनागरस्ताती यपं
 डितोपनामक चंद्रदेवस्नुपंडितोपनामक काङ्ग देवनपासंडितोपनामक श्यामदेवस्यापत्यं पंडितोपनामक सूर्यदेव
 न विस्वितं दुग्धविनायक समीपे वसति ॥ विंज्जदेव्यै नमः ॥ नृभमस्तु ॥ अपायाच्चिरं पायात् ॥ लंबोदराय नमः ॥ शुभं ॥
 पादशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं विस्वितं मया ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मनरोषो न दीयते ॥ सहस्रार्जुनाय नमः ॥ लक्ष्म्यै नमः ॥

गण०

३८

